

PROF. J. A. KOSMINSKI

KESKAEG

I VIHK

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1944

PROF. J. A. KOSMINSKI

KESKAE

1918

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

A-15702

N. LIIDU TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO-INSTITUUT

KESKAEG

ÕPPERAAMAT KESKKOOLI
VI—VII KLASSILE

TOIMETANUD

PROF. J. A. KOSMINSKI

R K

„PEDAGOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1944

ARHIIVKOGU

PRO 6722421968

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Ladumisele antud 31. X 1944. Trükiarv 5200. Trükipoognaid 4. Trükkimisele antud
13. XII 1944. MB—00495. Trükikojade tellimise nr. 3039. Trükikoda „Kommunist“,
Tallinn, Pikk 2

Esimene jagu.

Varane keskaeg.

I peatükk.

Lääne-Rooma keisririik ja barbarid.

Lääne-Rooma riik langes V sajandi lõpul. Rooma orjapidamisühiskonna hävitasid orjade ning koloonide revolutsiooniline liikumine ja barbarite maadevallutused. Nõnda lõppes esimene suur ajastu inimkonna ajaloos — vanaaeg — ja algas teine — keskaeg. Seda perioodi nimetatakse keskajaks sellepärast, et ta asub vanaaja ja uusaja vahel. Keskajal kehtis mitte orjapidamiskord nagu vanaajal, vaid lääninduslik-pärisorjuslik kord.

Barbarite suguharud. Kes olid need barbarid, kes V sajandil hävitasid Lääne-Rooma riigi ja rajasid tema territooriumile oma kuningriigid?

Rooma keisririigist põhja ja ida pool, Kesk- ja Ida-Euroopa metsades ja rohtlates, elas hulk sõltumatuid suguharusid. Rooma keisririigi lähemaiks naabreiks olid germaanlaste suguharud. Kaugemal idas elasid slaavlased.

Barbarite elu kirjeldas Julius Caesar, kes Gallia vallutamise ajal (I sajandi keskel e. m. a.) pörkas kokku mõnede germaanlaste suguharudega.

Caesari poolt kirjeldatud suguharud elasid poolnomaadidena. Nende peamisteks tegevusaladeks olid karjakasvatus

ja küttime; põlluharimisega nad tegelesid vähe. Nad kolisid sageli ühest kohast teise, otsides paremaid karjamaid ja jahipidamise alasid. Nad elasid sugukonniti, iga sugukond valis ise endale vanemad. Nad ei tundnud eraomandust maa kohta. Maa kuulus tervele sugukonnale ja seda hariti kõigi poolt ühiselt. Barbarid ei tundnud sel ajal klassikorda, mille tõttu kõikolid võrdsed. Neil ei olnud riiki ega kuningaid. Ainult sõja ajaks valisid nad väepealikuid.

Teiste rooma ja kreeka kirjanikkude, eriti kuulsa rooma ajaloolase Tacituse (I saj. lõpul m. a. j.) tööde põhjal õpime tundma neid muutusi, mis toimusid barbarite suguharude elus järgnevate sajandite kestel.

Barbarid läksid aegamisi üle paiksemale eluviisile. Nad asusid elama külati. Küla elanikud kuulusid ühte ja samasse sugukonda. Igal perel oli oma talu ja maja.

Barbarite suguharud hakkasid rohkem teotsema põlluharimise alal. Kuid nad harisid maad veel halvasti ega väetanud seda. Nad põletasid metsa maha või tegid uudismaad stepist, kogusid lõikuse ja siis jätsid selle maatüki paljudeks aastateks maha ja hakkasid teistel kohtadel uudismaad tegema. Seepärast oli neil põlluharimiseks palju maad vaja. Laialdasi maa-alasid nad vajasid ka küttimeks ja karjakasvatamiseks. Kui suguharu liikmete arv suurenes, siis ei suutnud nad endid enam suguharule kuuluval maal elatada ja pidid asumiseks uusi alasid otsima.

Sugukondlik ja sõjaväeline ülemkiht. Tacituse poolt kirjeldatud barbarite suguharudel oli nagu varemgi maa sugukondade ühisvalduses. Suur osa maast jäeti ühiseks kasutamiseks kogu sugukonnale (karjamaad loomadele, metsad küttimeks). Nüüd anti aga igale perekonnale oma eriline maatükk harimiseks. Seejuures said sugukonna vanemad

Barbarite rahvakoosolek.

suuremad ja paremad maatükid. Nõnda hävis sugukonna liikmete võrdsus ja tekkis sugukondlik ülemkiht.

Barbarite suguharud pidasid sageli sõdu. Kõiki täiskasvanud mehi loeti nende juures sõjameesteks. Mõned neist üldse ei töötanud, vaid elatasid endid ainult sõja ja riisumisega. Nad ühinesid väesalkadesse (malevaise). Seliste väesalkade eesotsas seisis väepealikud. Maleva ja tema pealiku vahel tekkis tugev side. Kui pealik võitluses tapeti, pidid maleva liikmed kas vaenlasele kätte maksma või hukkuma. Pärast edukat retke toimus saagi jagamine liisu teel. Pealikud said võrreldes sõjameestega suurema osa saagist ja nende kätte kuhjusid rikkused.

Nõnda eraldus aegamööda sugukondlik ja sõjaväeline õilisvabade kiht, mis koosnes sugukondade vanemaist ja väepealikuist.

Õilisvabadel oli rohkem maad ja koduloomi. Neil oli ka sõjavangidest orje. Tacitus jutustab, et barbarid kohtlesid orje palju pehmemalt kui roomlased. Orjadel olid omad hurtsikud, oma majapidamine. Nad maksid oma

isandaile andameid viljas ja kangaste ning kariloomade näol.

Barbarite suguharud otsustasid ammust ajast kõik tähtsad asjad rahvakoosolekuil. Neile koosolekuile kogunesid kõik suguharu täiskasvanud mehed täies relvastuses. Kui barbaritel eraldus õilisvabade kiht, siis hakkas see korraldama oma erinõupidamisi. Õilisvabad otsustasid oma nõupidamistel sõjaasju, maa väljajagamist ja suhtlemist Rooma riigiga. Lõplikuks küsimuste otsustamiseks kutsusid nad kokku rahvakoosoleku. Rahvakoosolekuil esinesid kõnedega ainult õilisvabad. Kui sõdurid nende ettepanekutega nõustusid, väljendasid nad oma heakskiitmist relvade täristamisega. Mittenõustumise korral nad tõstsid valju kisa. Rahvakoosolekud mõistsid kohut kuritegude üle, mida barbarid pidasid kõige raskemaiks — äraandmise ja arguse üle. Äraandjad poodi puude otsa, argpüksid uputati sohu.

Mõningail barbarite suguharudel tekkis kuningavõim. Kuningaid valiti õilisvabade hulgast. Kuningad olid valitavad ja nende võimu ei saadud päriluse teel edasi anda. Kuningad said suure saagi. Neil oli palju maid, kariloomi ja orje.

Nõnda kujunes barbarite suguharudel sugukondlik ja sõjaline õilisvabade kiht. Tekkis ka orje, kuid neid oli alles vähe ja nende kohustused ei olnud rasked. Enamiku rahvast moodustasid lihtvabad. Barbaritel hakkasid alles tekkima klassid. Seega barbarite ühiskondlik kord erines järsult Rooma riigi orjapidamiskorrast.

Barbarite kallaletungid Rooma riigile. Inimeste arv barbaritel suurenes ja neil oli vaja ikka enam maad põlluharimiseks, karjakasvatamiseks ja küttimiseks. Nende sõjaline ülemkiht koos oma kaaskodanlastega oli alati valmis sõdima ja riisuma. Seepärast tungisid barbarid alatasa üle

Rooma riigi piiride. Et riiki nende kallaletungide vastu kaitsta, kindlustasid roomlased piiri Reinil ja Doonaul kindluste, vallide, kraavide ja valvepostide ahelikuga. Rooma piirikindlustest kasvasid hiljem välja sääraseid linnad nagu Köln, Mainz, Strassburg, Viin. Aga germaanlastel ja teistel barbarite suguharudel õnnestus vahel kindlustatud piirijoonest läbi tungida ja Rooma keisritel tuli nendega kestvaid sõdu pidada. III sajandil m. a. j. läksid gootide suguharud üle Doonau ja tungisid keisririiki. Rooma keisreil õnnestus ainult suure vaevaga goote Doonau taha suruda.

Rooma riigil muutus üha raskemaks barbarite rünnakuid tagasi tõrjuda. Rooma riik muutus orjade ja koloonide julma kurnamise ning üli-raskete maksude tõttu kõigi töotajate vihaaluseks. Alates III sajandist m. a. j. tekkisid lakamatult mitmes keisririigi osas orjade ja koloonide ülestõusud.

Rooma keisririik nõrgenes. Tema majanduselu hakkas alla käima, kaubandus kuivas kokku, linnad muutusid inimtühjaks. IV sajandi lõpust alates ei suutnud Rooma riik enam barbarite survele vastu panna. Terved barbarite suguharude liidud hakkasid üle Rooma riigi piiride tungima. Seejuures Rooma orjad ja koloonid üritasid ülestõusud, ühinesid barbarite salkadega, avasid neile Rooma linnade väravad ja juhtisid neid rikaste mõisadesse, kus võis leida suurt saaki. Barbarid ei tundnud julma alamate klasside kurnamist, mis esines Rooma riigis. Nad ei tundnud ka riigimakse. Seepärast orjad ja koloonid nägidki barbarites eneste päästjaid Rooma riigi ja orjapidajate rõhumisest. Barbarite vallutustele kaasusid orjade ja koloonide revolutsioonilised liikumised.

Barbarite riigid. Barbarid, kelle hulgas olid esikohal germaanlaste suguharud, vallutasid Lääne-Rooma riigilt suured maa-alad ja rajasid sinna oma riigid.

Läänegoodid, kes tulid Doonau tagant IV sajandi lõpul, asusid elama Balkani poolsaarele. Hiljem siirdusid nad oma valitud kuninga Alarichi juhtimisel Itaaliasse. Nendega ühines palju orje ja koloone. Aastal 410 vallutasid läänegoodid Rooma, kusjuures linna väravad avasid neile orjad. Läänegoodid rüüstasid kolm päeva keisririigi vana pealinna. Itaaliast nad liikusid Galliasse ja Hispaaniasse. Lõuna-Gallias ja Hispaanias nad rajasid esimese barbarite riigi Rooma riigi territooriumil — l ä ä n e g o o t i d e riigi.

Juba enne läänegoote jõudis Hispaaniasse teine germaanlaste suguharu — v a n d a a l i d. Läänegoodid surusid nad lõunasse. Vandaalid siirdusid Põhja-Aafrikasse ja rajasid oma riigi, pealinnaga Kartaagos. Nad röövisid merel ning riisusid Sitsiilia ja Itaalia rannikuid. Nende kuningas Geiserich vallutas Rooma linna ja rüüstas seda hirmsasti (455). Neliteist päeva riisusid vandaalid Roomat. Natuke varem oli Lääne-Rooma riik pidanud taluma rea hirmsaid lööke hunnide juhilt Attilalt, kelle riik ulatus Volgast Reinini. Kuid see riik lagunes ruttu.

Lääne-Rooma riik kaotas ühe maa-ala teise järel. Reini alamjooksul elav frankide suguharu vallutas Gallia, ründates teda põhja poolt.

Viimaks 476. aastal võttis võimu Itaalias enda kätte Odoaker, ühe mitmest barbarite suguharust koosneva sõjaväe juht. Keiser Romulus Augustulus tõugati troonilt ja Lääne-Rooma riik lakkas olemast.

Rooma keisririigi vallutamisel hävitasid barbarid linnu ja põletasid mõisu. Nad lammutasid templeid, losse ja teatreid, et oma kindlustuste jaoks kive saada. Pärast Lääne-Rooma riigi vallutamist barbarite poolt hävis linnaelu pea-aegu täiesti, käsitöö ja kaubandus kuivasid kokku, antiikkultuur käis alla.

Euroopa V sajandi lõpul. Nõnda langes orjapidamis-
korraga Lääne-Rooma riik ja tema asemele tekkis rida bar-
barite riike.

Vaatleme V sajandi lõpu poliitilist kaarti (vt. lk. 8—9). Kagu-
Euroopas ja Ees-Aasias ning Kirde-Aafrikas säilis I d a - R o o m a
riik, mida hiljem hakati kutsuma tema pealinna Byzantioni ehk
Konstantinoopoli järgi Bütsantsi keisririigiks. Muistse Kartaago ter-
ritooriumil asus vandaalide riik.

Itaalias rajati a. 476 Odoakeri riik. Aga varsti pärast seda val-
lutasid idagootid Itaalia. Edela-Gallias ja Pürenee poolsaarel
asus suur läänegootide riik. Gallia põhjaosa allutasid frangid.
Britannia vallutasid järk-järgult põhjagermaanlaste — anglide ja
sakside suguharud. Nad moodustasid Britannias mitu anglosaksi
riiki. Kesk-Euroopas elasid germaanlaste — sakside, alemannide,
tüüringlaste ja langobardide suguharud. Neist ida pool elasid slaav-
laste suguharud.

Itaalia saatus. Barbarite riigid pidasid endi vahel lakka-
matuid sõdu ja nende piirid muutusid alatasa. Eriti palju
sääraseid muudatusi tuli taluda Itaaliale. Odoakeri riik
vallutati varsti (493) idagootide poolt. Nende kuningas
Theoderich täppis Odoakeri reetlikult pidusöögil ja vallutas
tema kuningriigi. Kuid ka idagootide valitsemine Itaalia
üle ei kestnud kaua. VI sajandil suunas oma sõjaväe Itaalia
kallale Bütsantsi keiser Justinianus. Idagootid kait-
sesid endid meeletult. Suurem osa neist hukkus selles
sõjas, mis kestis tervelt kakskümmend aastat. Itaalia oli
hirmsasti laastatud. Rooma linn oli varemeis ja tema laial-
dastel tühjadel ehitusplatsidel hakati vilja külvama. Itaalia
liidendati Bütsantsi riigiga (555). Kuid ka Bütsants ei
suutnud säilitada oma võimu Itaalia üle. Varsti peale Itaa-
lia vallutamist Bütsantsi poolt tungisid sinna põhja poolt
langobardid (568). Nad võitsid Bütsantsi sõjaväe ja
vallutasid suurema osa Itaaliast.

**Muutused Euroopa majanduslikus ja ühiskondlikus kor-
ras.** Barbarid anastasid Rooma suurmaaomanike maad ja

jagased need eneste vahel. Kuid jagamisel ei peetud silmas võrdsust. Lihtsõdurid said maatükid, mis olid küllaldased nende perekondade ülalpidamiseks. Õilisvabad barbarid said terved mõisad orjade ja koloonidega. Kuid linnade ja kaubanduse langusega olid nende uute isandate vajadused külaelu vähenõudlikes tingimustes lihtsad. Seepärast nad ei kurnanud orje ja kolooni nii julmalt kui Rooma maaomanikud. Orjad said enamikus maatükid ja koos koloonidega moodustasid sunnismaiste talupoegade kihi. Suured maa-alad sattusid kuningate kätte.

Niiviisi muutsid orjade ja koloonide revolutsioon ja barbarite vallutamised põhjalikult kogu Lääne-Euroopa ühiskondliku korra. Endise orjapidamiskorraga keisririigi asemele kujunes mitu barbarite kuningriiki. Barbarid ei tundnud raskeid makse, mis rõhusid varemni Rooma riigi elanikke. Lõppes töötavate kihtide kurnamise orjapidamisvorm ja orjad muutusid pärisorjadeks. Nende olukord muutus natuke kergemaks. Pärisorjad pidid samuti isandate jaoks töötama, kuid neil olid omad maatükid, oma majapidamine ja osa sissetulekuist jätsid nad eneste. Seepärast nad töötasid meelsamini kui orjad.

Peale selle oli Lääne-Euroopas barbarite hulgast tekkinud palju vabu talupoegi-maapidajaid, kes asusid elama roomlastelt äravõetud maile.

Sel kombel avanes Lääne-Euroopale, mis oli hakanud orjapidamiskorra ajastul alla käima, edasise majandusliku arengu võimalus. Orjapidamiskorraga Rooma riigi ja orjapidamisele rajatud ekspluateerimise langus oli Euroopale tähtsaks sammuks edu suunas, kuigi seejuures barbarid viisid lõpule juba varem alanud rooma kultuuri languse.

Barbarite poolt endise Rooma riigi maile rajatud riikidest kujunes kõige tugevamaks Frangi riik. Tema vaat-

lemisel näeme, kuidas kogu elu Lääne-Euroopas muutus pärast seda, kui langes Lääne-Rooma riik ja kujunesid barbarite riigid.

II peatükk.

Frangi riik.

§ 1. Frangi riik Merovingide ajal.

Chlodovech. V sajandi keskel jagunesid frangid veel mitmeks suguharuks, millede eesotsas seisisid vürstid. Frangid hakkasid vallutama maid Gallias. Üks frangi vürste, Chlodovech (481—511), üritas liidus teiste vürstidega rea suuri vallutussõjakäike. Ta vallutas roomlaste viimsed valdused Gallias.

Frankide vallutused tõid endiga kaasa suuri muudatusi nende ühiskondlikus korras. Chlodovechi võim tugevnes väga. Selle ajani olid frangi sõdurid temale vaadanud ainult nagu oma väepealikule. Nüüd hakkas Chlodovech tingimusteta käsutäitmist nõudma.

VI sajandi frangi kroonik jutustab, et Soissons'i linna vallutamisel frankide poolt saadi muu saagi hulgas kallihinnaline, haruldaselt ilus karikas. Saagi jaotamisel tahtis Chlodovech seda endale võtta. Kuid üks sõjameestest lõi mõõgaga karikale ja ütles: „Sa saad ainult selle, mis sulle kuulub liisu järgi!“ Chlodovech jäi vait. Aga aasta hiljem sõjalisel ülevaatusel ta noris tüli sellest, et sel sõduril ei olnud relvad korras, ja oma sõjatapriga lõi ta temal pea lõhki, hüüdes: „Nõnda talitasid sina karikaga!“ See tegu hirmutas kõiki ja keegi ei julgenud Chlodovechi teo puhul protestida. Sellest jutustusest nähtub, kuidas Chlodovechi võim tugevnes ja tema autoriteet kasvas.

Chlodovech vallutas osa läänegootide maadest, tõrjudes nad Püreneeде taha. Sel kombel sattus peaaegu terve Gallia frankide võimu alla. Ida pool Reini alistasid frangid endile rea germaanlaste suguharusid.

Frankide riigikord. Chlodovech algas oma vallutusi liidus teiste frangi vürstidega. Tugevdades sõdade ajal oma võimu, püüdis Chlodovech neist vürstidest vabaneda. Ka valusega ja reetlikkusega saavutas ta kõigi oma võistlejate huku. Chlodovech sai ainsaks frankide kuningaks. Ta luges end Merovechist põlvnevaks ja see pärast teda ennast ja ta järglasi nimetatakse Merovingide soost kuningateks. Chlodovechil oli suur kaaskond. Kaaskondlastele jagas ta tasuks teenistuse eest maid, mida harisid sunnismaised talupojad. Ta lakkas rahvakoosolekuid kokku kutsumast. Oma kuningriigi maakondadesse saatis Chlodovech oma lähikondlasi, keda kutsuti krahvideks. Krahvid kogusid kuninga kasuks andameid ja trahve ning kutsusid kokku sõjamehi sõjakäigust osavõtmiseks.

Chlodovech ja kirik. Suurt tähtsust omas kuningavõimu tugevnemisel kirik. Kristlus, mis oli algselt rõhutud masside usund, sai peale oma võitu orjapidamiskorraga Rooma riigi toeks. Keisrid ja orjapidajad toetasid kirikut, sest see õpetas orje ja koloone isandate sõna kuulma, mõistis hukka vastuhakud ja seletas, et valitsejad on seatud jumala enda poolt. Piiskopid olid sageli tähtsamad isikud Rooma linnades. Piiskopid ja teised vaimulikud said Rooma riigilt maid ja igasuguseid muid rikkusi. Peale Rooma riigi langemist püüdis kirik võita endale valitsevat seisundit barbarite juures. Selleks oli vaja nende seas kristlust levitada. Chlodovech mõistis, millise tubli toe ta võib leida kirikus, ja siirdus ühes oma kaaskonnaga ristiisku. Chlodovech ja tema pojad annetasid kirikule heldelt maid ning sunnismäisi

talupoegi, kirik aga aitas Chlodovechil kuningavõimu kindlustada. Kirikut häirisid vähe nii Chlodovechi reetlikkus kui ka tema roimad. Vaimuliku seisuse kaitsmise ja rikkalikkude annetuste eest oli kirik valmis teda igati kiitma.

Nõnda muutus frankide ühiskondlik kord. Nendel kujunes riik. Kuninga võim tugevnes. Kuninga kaaskondlased ja kõrgemad vaimulikud said suurimaavaldusi, mida harisid sunnismaised talupojad.

Külakogukond. Suurem osa franke olid veel endiselt vabad talupojad. Varemil aegadel elasid frangid nagu ka teised barbarid sugukonniti külades. Aga need sugukondlikud külakonnad lagunesid lakkamatute sõdade ja uute maade vallutamise ajal. Uutele maadele asunud vabu franke ei sidunud enam sugulus, vaid naabrus. Kõik küla elanikud moodustasid kogukonna — saraskonna. Igale kogukonna liikmele anti saraskonna poolt tükk põllumaad. Kõik kogukonna liikmed kasutasid üheskoos metsi, karjamaid ja veekogusid, mis kuulusid saraskonnale. Oma asjade otsustamiseks ja külavanemate valimiseks kogunesid küla elanikud nõupidamistele. Kohtuistungeks tulid kokku mitme küla elanikud.

Kohus. Barbarite õigused. Neil istungeil mõisteti kohut mitmesuguste kuritegude üle. Kui ei olnud võimalik kaebeluse süüd tunnistajate abil kindlaks teha, siis otsustati tema süü küsimus erilise võtte abil, mida nimetati „jumala kohtuks“. Kaebelune pidi „puhastama end“ süüdistusest vande andmise teel. Temaga koos pidid vande andma ka tema sugulased. Oli vaja peast lausuda kogu vande tekst, tegemata ainustki viga. Väikseimgi viga viis süüdimõistmisele: tolleaegsed inimesed arvasid, et jumal ise ei lase kaebelusel õigesti vannet anda ja osutas sellega, et ta on süüdi. Teiseks abinõuks süüdiollemise tõestamiseks oli raua- või

veeproov. Kaebealune pidi hõõguva raua kätte võtma või käe keevasse vette pistma. Põlenud käsi mähiti kinni ja mõne aja pärast vaadati haavu. Kui haavad hästi kinni kasvasid, siis peeti süüdistatut õigeksmõistetuks, vastasel korral aga süüdimõistetuks. Oli veel üks liik jumala kohut — kohtulik kahevõitlus. Kes võitis kahevõitluse, võitis kohtuasja. Süüdimõistetud pidi trahvi maksma. Osa trahvist läks kahjukannataja või ta lähemate omaste, osa sugukonna ja osa kuninga kasuks.

V sajandi lõpust alates hakati tavaõiguse norme üles kirjutama. Tavaõiguse kogud kujutasid enestest igasuguste võimalikkude roimade ja nende eest määratavate karistuste pikki loetelusid. Selliseid tavaõiguse kogumeid nimetatakse barbarite õigusteks. Neis loeteldi, millist trahvi tuli maksta sea- ja härjavarguse, võõra vilja koristamise või tapmise eest. Igal barbarite suguharul oli oma erinev tavaõigus. Üks kõige vanemaid barbarite õigusi oli „saali frankide õigus“ (saali frankideks nimetati kõige tugevamat frankide suguharu).

Barbarite õigustest näeme, millised muudatused olid sel ajal toimumas frankide ja teiste barbarite suguharude ühiskondlikus korras. Näeme, et frankidel kasvab võrdsusetus. Nõnda maksti kuninga kaaskondlase tapmise eest kolm korda suuremat trahvi kui lihtvaba frangi tapmise eest. Vaba roomlase tapmise eest maksti kaks korda vähem kui frangi tapmise eest. Koolooni tapmise eest maksti veelgi vähem. Orja tapmise eest määrati sama trahv, mis kehtis härjavarguse eest.

Sõjalise teenistusaadli võimu tugevnemine ja talupoegade sunnismaisuse algus. Chlodovech jagas Frangi riigi oma poegade vahel. Uus jagamine võeti ette Chlodovechi poja-poegade ajal. Sel kombel lagunes Frangi riik osadeks, millest igaühel oli oma kuningas. Kuningad pidasid lakkama-

tuid sõdu, püüdes üksteiselt maid vallutada. Need sõjad suu-
rendasid sõjalise teenistusaadli tähtsust frankide juures.
Kuningad otsisid neilt tuge ja jagasid neile oma maid. Selle
tõttu kuningate maa-alad vähenesid ja sellega koos langes
kuningate mõju. Omavoliline aadel lakkas üldse kuningat
arvestamast. Hiljem ühendati Frangi riik jällegi, kuid ku-
ningavõimu tähtsus kahanes üha enam.

Aadlil olid laialdased maavaldused, ta ehitas endale mõisu
— kindlusi. Tema maalidel töötasid sunnismaised talupojad.

Suurnikud soetasid endile sõjameeste jõugud, võisid ise
sõdu pidada ja naabreid ahistada. Seejuures polnud kõrge-
mad vaimulikud vähem vägivaldsed kui aadel. Paljud piis-
kopid olid tõelised röövlid, neil olid relvastatud väesalgad,
piiskopid ise kandsid raudrüüd ja võtsid osa rüüsteretkedest
naabrite juurde. Ülemkiht hakkas vabade talupoegade kogu-
kondade maid anastama ja vabadelt talupoegadelt tegu ning
andameid nõudma.

Lõppematud sõjad laastasid vabu franke, nende maad ja
varandus kannatasid rüüstamise all. Vaesestunud vabad
frangid otsisid abi suurmaaomanikkudelt ja andsid endid
nende kaitse alla. Seda nõrgema andumist tugevama kaitse
alla nimetati kommandatsiooniks. Selle kaitse eest
kohustus talupoeg oma kaitsja heaks töötama ja talle anda-
meid maksma.

Vabade kogukondade maade äravõtmise
teel suurnike poolt ja kommandatsiooni
abil arenes järk-järgult vabade talupoe-
gade sunnismaiseks muutumine.

Merovingide ajal oli kultuur Frangi riigis väga madalal
astmel. Toored aadlikud ja kõrgemad vaimulikud veetsid aja
sõdades, pidutsedes ja naabreid rüüstates. Rooma vaimse
kultuuri jäänused kadusid, kirjaoskus langes, haritud ini-
mesed muutusid haruldaseks. Kõigis ühiskonnakihtides va-

litses ebausku, usk igasuguseisse võimalikesse imedesse ja ennustustesse. Vaimulik seisus ammutas sellest suuri tulusid. Kirikuis ja kloostreis seati sisse „pühakute“ hauad, mis oletuse järgi pidid tooma tervenemise haigustest ja edu üritustes. Ilmus hulk pühakute elulugusid, milledes jutustati väljamõeldusi nende poolt teostatud imetegude kohta. Nii ülemkiht kui lihtrahvas uskus neid väljamõeldusi ja tegi kirikule annetusi, et endale „pühade imetegijate“ abi varuda.

§ 2. Frangi riik esimeste Karolingide ajal.

Jaganud ülemkihile enamiku oma maid, ei omanud viimased Merovingide soost kuningad mingit võimu ega võtnud osa riigi valitsemisest. Nende hüüdnimeks sai „laisad kuningad“.

Samal ajal kui kuningate võim langes, tugevnes üha rohkem võimsate Karolingide mõju. Karolingidel oli palju maid Frangi riigi idaosas. „Laiskade kuningate“ ajal nad pidasid kõrgeimat õukonna ametit — majordoomuste oma. Majordoomused käsutasid sõjaväge ja juhtisid maksude kogumist ning maade jaotamist. Karolingid haarasid võimu ikka enam endi kätte. Kuningad olid täielises sõltuvuses majordoomustest, kes ühendasid eneste ümber frangi aadli.

Karl Martell. Silmapaistvamaid majordoomusi oli Karl Martell (715—741). Sel ajal ohustas Frangi riiki araablaste vallutussõjakäik. Araablased vallutasid VII sajandil määratud maa-alad Aasias ja Põhja-Aafrikas. Tungides 711. a. üle Gibraltari väina, võitsid araablased läänegoodid ja vallutasid suurema osa Pürenee poolsaarest. Selle järel siirdusid nad üle Pürenee ja hakkasid kallale tungima Frangi riigile. Karl Martell kohtas Frangi sõjaväe eesotsas araablasti 732. a. Poitiers' juures. Koondanud oma ridu, pida-

Frangi sõjamehed IX sajandil.

sid frangid araabia ratsaväe rünnakuile vapralt vastu. Lõpuks araablased taganesid, jättes oma leeri ja vööri maha. Pärast seda lüüasaamist nad lõpetasid sissetungid frankide maale. Võit Poitiers' lahingus tugevdas veel rohkem Karl Martelli võimu.

Sõja ajal araablaste vastu astus Karl Martell otsustavaid samme frankide sõjaväe tugevdamiseks. Võitluseks araabia ratsaväe vastu vajas ta hästi relvastatud sõdureid ja seejuures mitte jala-, vaid ratsaväelasi. Vabad talupojad olid juba vaesestunud ega suutnud sõtta tulla heas relvastuses, veel vähem ratsa.

Kirikult — suurimalt maaomanikult frangi ühiskonnas — võttis Karl Martell ära osa maid ja andis maa väiksemate osadena sõjameestele kohustusega teenida ratsaväes. Sõjateenistuse eest antud maid nimetati frankide juures benefiitsideks ja maid saanud sõjamehi vasallideks.

Vasallid kujunesid Frangi riigi alatiseks sõjaliseks jõuks. See tõstis nad kõrgemale lihtvabadest talupoegadest. Vasallid ei kasutanud oma relvi ainult sõjas vaenlaste vastu, vaid ka vabade talunikkude alistamiseks ja sunnismaiseks muutmiseks.

Vajades sõjaväge, võttis Karl Martell kirikult osa maid ära. Kuid ta ei teinud seda vaenust kiriku vastu, kes alati oli riigivõimu toeks. Vaimulik seisus säilitas ka Karl Martelli ajal oma eesõigustatud seisundi. Jaotades osa kiriku maid sõjameestele, kindlustas Karl Martell Karolingide võimsust, tugevdas frankide sõjalist jõudu ja valmistas ette uusi vallutusi.

Pippin Lühike. Karl Martelli järglane Pippin Lühike (nõnda nimetati teda väikese kasvu tõttu) kasutas Karli edusamme selleks, et kukutada troonilt Merovingid ja kindlustada kuningatroon Karolingidele. Et oma võimu kindlustada, pöördus Pippin abisaamiseks Rooma piiskopi poole. Rooma piiskoppi loeti katoliku kiriku peaks ja nimetati paavstiks. Tema juurde läkitas Pippin oma esindajad küsimusega: „Keda peab hüüdma kuningaks — kas seda, kel on võim, või seda, kes on kaotanud võimu?“ Paavst vastas, et „parem on kuningaks nimetada seda, kel on võim, kui seda, kel võimu pole“. Pippin saatis kloostrisse viimse Merovingide soost kuninga ja sai ise frankide kuningaks (751).

Rooma paavst vajas ka ise Pippini abi. Sel ajal valdasid suuremat osa Itaaliast langobardid. Itaalia lääneosa ühes Roomaga oli ümbritsetud langobardide maadest. Langobardide kallaletungid sundisid paavsti abipalvega Pippini poole pöörduma. Pippin võitis langobardid ja andis osa neilt valutatud maadest paavstile. Nõnda tekkis Paavsti-(Kiriku-)riik, mille valitsejaks oli paavst. Selle riigi tähtsamaiks linnadeks olid Rooma ja Ravenna. Paavstid muutusid mitte ainult kiriku peaks, vaid ka ilmalikeks valitsejaks.

Paavstid tahtsid tõestada, et nad ei oma neid maid üldse mitte Frangi kuningate armust. Paavsti ülesandel koostati võltsitud ürik. Selles ürikus väideti, nagu oleks keiser Constantinus, viies pealinna üle Konstantinoopoli, andnud paavstile võimu kogu Itaalia ja kõigi Läänemaade üle. Seda valeürikut nimetati „Constantinuse kingi“ ürikuks. Sellele võltsitud ürikule toetusid paavstid hiljem sageli, püüdes tõestada oma õigust ülemvõimule üle Lääne-Euroopa.

§ 3. Karl Suur.

Karl Suure sõjad. Suurimale võimsusele jõudis Frangi riik Pippin Lühikese poja **Karl Suure** (768—814) ajal.

Kogu oma valitsusaja veetis Karl sõdades. Ta ei taganenud ajutiste äparduste mõjul ja võttis ette üha uusi sõjakäike mittealistuvate suguharude vastu. Ta võttis isiklikult osa 30 sõjakäigust.

Karl Suure isiksus avaldas kaasaeglastele tugevat mõju ja jäi kauaks järeletulevate põlvede mälestusse. Karl paistis silma suure kasvu ja ebatavalise füüsilise jõu poolest; kõrge vanuseni ei tundnud ta väsimust ega haigusi. Kaasaeglasi üllatas ta tuline energia, tema võime tungida kõigisse riigi ja majanduse juhtimise peensustesse. Karl Suur muutus paljude rahvalaulude ja legendide kangelaseks.

Karl alustas uuesti sõda langobardide vastu ja vallutas nende maad. Nõnda ühendas Karl suurema osa Itaaliat Frangi riigiga.

Läänes tungis Karl oma sõjaväega üle Pürenee (777) ja võttis araablalt rea linna, kuid siis läks tal halvasti ja ta pöördus koju tagasi. Selle taganemise ajal üks väesalkadest, mida juhtis Roland, hävitati baskide poolt Roncesvalles'i mäekuruses Püreneedes. Lauludest, mis kirjeldasid seda sündmust, Rolandi sangarlust ja tema truudust Karlile, koostati hiljem suur poem — „Rolandi laul“.

Frangid alustasid araablaste vastu uuesti võitlust ja valutasid maid lõuna pool Püreneesid Barcelona linnaga. Neist maadest moodustati eriline maakond, mis sai Hispaania markkrahvkonna nimetuse (markkrahvkondadeks ehk markideks nimetati piiriäärseid maakondi).

Idas pidas Karl Suur rohkem kui 30 aasta kestel sõda sakside suguharuga. Sakside ühiskondlik kord sarnanes selle korraga, mida oli kirjeldanud Tacitus. Elanikkonna enamiku moodustasid saksidel lihtvabad, kes elasid sugukonniti küla-des. Neil hakkas alles eralduma sugukondlik õilisvabade kiht. Karl tahtis vallutada sakside maad ja muuta vabad saksid sõltlasteks, kuid need panid neile katseile visalt vastu. Karlil õnnestus neid korduvalt lahinguis lüüa, kuid niipea kui frankide väed sakside maalt ära läksid, puhkesid seal ülestõusud. Karl korraldas sakside vastu kaheksa sõjakäiku. Nende alistamiseks kasutas Karl kirikut. Ta sundis sakse vägivalla abil ristiusku siirduma.

Et sakside vastupanu murda, andis Karl Suur välja julmad seadused. Kuriteoks loeti mitte ainult võitlust frankide vastu, vaid ka igasugust kõrvalekaldumist ristiusust. Surmanuhtlus ähvardas igaühte, kes kummardas sakside jumalaid või ei täitnud kristlikke usukombeid. Surmaga karistati ka neid, kes paastupäevil liha sõid. Kord käskis Karl hukata neli ja pool tuhat saksi. Viimaks õnnestus Karlil sakside õilisvabade klass enda poole meelitada sellega, et ta hakkas neile maid jagama ja neile vabade sakside üle võimu andma. Õilisvabad võtsid ristiusu vastu ja hakkasid Karli aitama. Alles IX sajandi algul alistas Karl saksid lõplikult.

Sõja ajal saksidega pörkas Karl kokku slaavi suguharudega, kes elasid ida pool Elbet. Mõned neist suguharudest tunnustasid oma sõltuvust Karlist.

Karl Suure sõjakäikude tulemusena suurenes Frangi riigi territoorium õige suurel määral. Frangi riiki kuulus suurem

osa endise Lääne-Rooma riigi maadest. Karl sai kõige võimsamaks valitsejaks Euroopas. Aastal 800, kui Karl Roomas viibis, pani paavst talle keisrikrooni pähe ja Karl kuulutas enda keisriks.

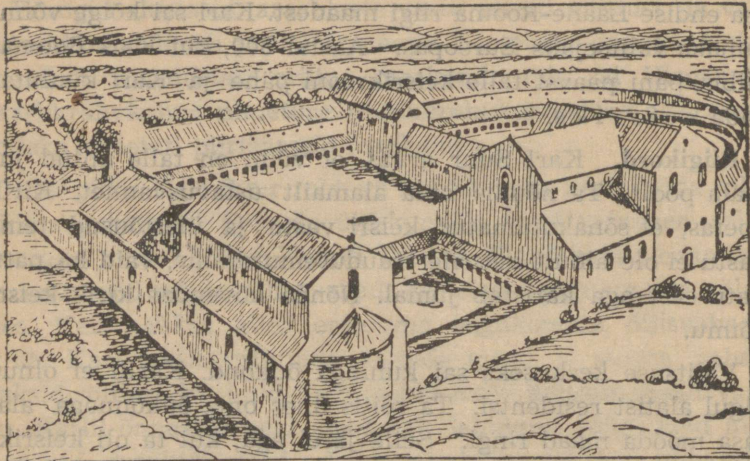
Riigikord. Karl Suur arvas, et võim on talle antud jumala poolt. Ta nõudis oma alamailt ustavusvannet. Kirik õpetas, et sõnakuulmatus keisri vastu ja ülestõusud tema vastu ei ole ainult keisrile truudusemurdmine, vaid ka patt. Patu eest aga karistab jumal. Nõnda kõvendas kirik keisri võimu.

Valitsuse keskuseks sai kuninga õukond. Karlil ei olnud algul alatist residentsi. Ta sõitis ühes oma õukonnaga alata mööda maad ringi. Selle järel aga, kui ta oli keisriks tõusnud, sai tema residentsiks Aachen. Siin ta ehitas enda ja oma õukondlaste jaoks maju ja samuti suure peakiriku.

Karl jaotas kogu maa maakondadeks. Piiriäärseid maakondi nimetati markideks. Margid loodi nii läänes (Hispaania mark) kui idas, slaavlaste asustusaladega piirnevatel maadel. Margid olid hästi kindlustatud ja olid määratud riigi kaitseks ning tugipunktiks edasistel vallutustel.

Iga maakonna eesotsas oli krahv. Margi eesotsas seisvat krahvi nimetati markkrahviks. Krahvide teotsemise järelevalveks läkitas Karl maakondadesse erilisi kuninga-saadikuid. Nad olid kohustatud selle üle valvama, et krahvid täidaksid keisri korraldusi, ja kontrollima kohtuotsuste ja krahvide kogu tegevuse õigusepärasust.

Kaks korda aastas, sügisel ja kevadel, kutsus Karl kokku erilised nõupidamised. Sügisestele nõupidamistele sõitsid suurmaapidajad, kuninga kaaskondlased. Sügisestel nõupidamistel arutas Karl ühes suurnikega mitmesuguseid küsimusi riigi valitsemise alalt. Pärast neid nõupidamisi andis Karl välja seadusi, mida nimetati kapitulaarideks. Kevadised koosolekud olid palju rahvarikkamad. Neil toimus

Karolingide-aegne mõis.

Frangi riigi sõjaväe ülevaatus. Neid kogunemisi nimetati maiväljadeks.

Senjöörid ja vasallid. Oma vasallidele jagas Karl benefiitse. Vasallidelt ta nõudis mitte ainult seda, et nad isiklikult sõjakäikudest osa võtaksid, vaid samuti ka, et nad endiga relvastatud sõjamehi kaasa tooksid. Et sääraseid sõjamehi värvata, jagasid kuninga vasallid ise benefiitse ja nõnda tekkisid neil omad vasallid; kuninga vasalle nende eneste vasallide suhtes kutsuti senjöörideks.

Vasallid valdasid maad sel tingimusel, et nad sõjateenistusest osa võtavad: nad olid kohustatud ühes oma senjööridega sõtta ilmuma. Benefiitse anti vasallidele eluaegseks valduseks. Kuid IX sajandi teisest poolest alates said benefiitsid päritavaks. Sääraseid päritavaid maid, mida vasallid valdasid sõjateenistusest osavõtmise tingimusel, kutsuti läänideks.

Nõnda kujunes valitseva klassi organisatsioon. Kõrgeimaks senjööriks oli kuningas, temast sõltusid suurvassallid. Kuninga vassallid ise olid omakorda senjöörideks omadele vassallidele.

Senjöörid ja pärisorjadest talupojad. Kõik senjöörid ja nende vassallid elatusid ja täitsid oma sõjateenistuskohustusi pärisorjadest talupoegade töö arvel. Pärisorjadest talupoegade klass koosnes osalt orjadest, kes olid saanud maad harimiseks, kuid peamiselt vabadest talupoegadest, kes olid sattunud sõltuvusse suurmaaomanikest.

Kuningas, kirik ja läänimehed anastasid kogu Frangi riigi territooriumil vabade talupoja-kogukondade maad. Tunduva osa äravõetud maadest muutsid senjöörid mõisamaadeks ja arendasid neil oma mõisapidamist.

Igal talupojaperel oli talu ja põllumaa. Talupoegade ja mõisa põllud asetsesid tavaliselt ribati segiasendis saraskonna väljadel. Metsi, karjamaid ja kõnnumaid kasutasid talupojad ühiselt, moodustades nagu ennegi külakogukonnasaraskonna. Aga talupojad olid nüüd täielikus sõltuvuses mõisahärradest. Talupoja valduses oli tema põllumaa, tal olid oma majapidamine, omad tööriistad, kuid ta ei saanud mõiskonnast ära minna ja oli kohustatud mõisahärra kasuks tervet rida koormisi kandma. Ta pidi mõne päeva nädalas mõisa põllul töötama, maanteid sillutama, puid raiuma ja vedama ning mõisa hooneid ehitama ja parandama. Peale selle pidi talupoeg osa oma sissetulekut ära andma. Ta andis mõisahärrale vilja, kanu, hanesid, mune, kalu ja lõuendit ning varustas oma isandat kariloomadega.

Pärisorjastamine põhjustas talupoegade seas vastupaneku. IX sajandi alguses oli palju talupoegade ülestõuse. IX sajandi keskpaiku puhkes suur Karl Suure poolt hiljuti alistatud saksi talupoegade ülestõus. Kuid aadlikele kuulus võim ja sõjaline jõud, nad surusid ülestõusud julmalt maha ja sundisid vägivalla teel talupoegi eneste kasuks töötama.

Läänikord. Nõnda kujunesid uue ühiskonna põhiklassid: suurmaaomanikud ja pärisorjadest talupojad. Säärane ühiskondlik kord, milles põhilisteks klassideks on aadlikud-mõisahärrad ja pärisorjadest talupojad, milles mõisahärradel on poliitiline võim ja nad sunni teel ekspluateerivad talupoegi, kannab läänikorra nimetust. Valitsevat klassi nimetatakse lääniaadliks.

Läänikord kujutab endast sammu edasi, võrreldes orjapidamiskorraga. Mõisahärra ei tohi talupoega tappa, nagu orjamaanik tohtis tappa oma orja. Kuid mõisahärra tohib talupoegi müüa ja osta. Pärisorjal on oma majapidamine. Pärisori töötab mõisahärra kasuks ja annab talle osa oma sissetulekust, kuid ta töötab ka iseenda jaoks — osa sissetulekut jätab ta endale. Seepärast tal on ka mõningal määral huvi töö vastu, mis puudus orjal. Seepärast on pärisorja töö viljakam orja omast.

Pärisorjade ekspluateerimine oli peaaegu niisama julm kui orjade oma orjapidamise ajal. Ekspluateerimine oli ainult pisut pehmendatud. Klassivõitlus ekspluateerijate — lääniaadlikkude — ja ekspluateeritavate — talupoegade vahel moodustab läänikorra põhiliselt iseloomuliku joone.

Läänindusaegse mõisa majapidamine. Kõik, mis oli mõisahärra ja talupoegade olemasoluks hädavajalik, toodeti mõisa piirides. Talupoeg haris maad, kasvas üles kariloomad, kudus lõuendit, valmistas endale riided ja jalatsid, ehitas endale maja.

Karl Suure ajaks olid frangid õppinud paremini maad harima. Nendel levis kah epõllu- ja isegi kolmepõllusüsteem. Vallutatud Rooma provintside elanikelt õppisid frangid aedvilja kasvatamist, viinamarjaaedade harimist ja veinivalmistamist ning õlipuude kasvatamist. Talupoegade

töö varustas aadlikku-mõisahärrat nii toiduga kui ka riietega ja elamuga. Mõisades olid sepikojad ja teised töökojad, kus valmistati relvi, hobuseriistu, sadulaid ja kangaid. Nii ei olnud mõisahärral ega talupoegadel vaja midagi turult osta. Ainult harva ostsid aadlikud toredusesemeid — kalleid relvi, siidi ja kalliskividest ehteasju, mida kohalesõitnud kaupmehed Idamailt tõid. Aadlikud said oma mõisadest palju põllundus- ja käsitöösaadusi, kuid neid saadusi ei müüdnud, vaid tarbiti ise. Ka talupojad ei valmistanud midagi müügiks.

Sellist korda, kus iga majapidamine oma vahenditega toodab kõik, mis talle vajalik, ja ei osta ega müü peaaegu midagi, nimetatakse naturaalmajanduslikuks korraks.

Frankide vaimne kultuur. Frankide vaimne kultuur oli väga madalal järjel. Kirjaoskus oli levinud ainult vaimulikkude hulgas, kuid sageli leidis ka preestreid, kes ei osanud isegi lugeda. Sõjaväelise ülemkihi liikmed ei osanud tavaliselt lugeda ega kirjutada. Lihtrahva hulgad olid täiesti kirjaoskamatud.

Karl Suur vajas haritud kirikutegelasi, kes võiksid sisenada alamaile kuulekust keisri ja mõisahärrade vastu. Talle oli vaja kirjaoskajaid riigiteenistuseks valitsemise alal, kohutus ja tulemite ning minemite arvestamisel. Seepärast ta hoolitses koolide asutamise eest. Ta katsus oma õukonda meelitada haritud inimesi keisririigi igast otsast ja välismaalt — Hispaaniast, Iirimaa, Inglismaalt ja Itaaliast. Nende seas oli kõige väljapaistvam Põhja-Inglismaa munk Alkuin. Karl organiseeris õukonnas õpetlaste ringi, mida nimetati akadeemiaks. Sellesse ringi kuulusid Karl ise, tema õde ja tütre, mõned õukondlased ja õukonnas elavad õpetlased. Akadeemias loeti ja arutati luuletusi ning teoseid, mida olid kirjutanud ringi liikmed.

Akadeemia liikmed kõnetasid üksteist nimedega, mis olid võetud Vana-Heebrea või Kreeka ja Rooma ajaloost. Aka-

deemia liikmed püüdsid rääkida ladina keeles ja järele aimata klassikaliste rooma kirjanikkude stiili. Üks akadeemia liikmeid, Einhard, kirjutab „Karl Suure eluloo“, milles jäljendas rooma ajaloolasi. Õukonna juures korraldati kool, mida juhatas Alkuin.

Õpetamisviisi üle selles koolis võib otsustada käsiraamatu järgi, mille Alkuin koostas koolile küsimuste ja vastuste kujul. Mõningad nendest on järgmised: Mis on kirjatäht? — Ajaloo valvur. — Mis on sõna? — Mõtte reetmine. — Mis sünnitab sõna? — Keel. — Mis on keel? — Öhu piits. — Mis on öhk? — Elu alalhoidja.

Näeme, et selles koolis ei taoteldud täpsete teadmiste omandamist, vaid oskust anda keerulisi vastuseid. Selles peegeldub Karl Suure aja vaimse kultuuri pealiskaudsus. Karl ise tundis hästi ladina keelt ja sai aru kreeka keelest, kuid kirjutamisoskust siiski ei ole ta omandanudki.

Karli ajal hakkab arenema ehituskunst, mis Merovingide ajal oli alla käinud. Karli arhitektid püüdsid jäljendada vanu Rooma ehitisi. Nad kaunistasid maju sammastega ja õppisid ehitama ümaraid kivist võlvkaari.

III p e a t ü k k.

Euroopa IX—XI sajandil.

§ 1. Karl Suure keisririigi lagunemine.

Riigi jagamine. Karl Suure määratu suur riik oli sisemiselt nõrk. Peamine jõud temas kuulus suurvasallidele. Igaüks neist oli valitsejaks oma valdustes: ta mõistis kohut, kogu enda kasuks makse, tal oli oma sõjaline jõud relvastatud vasallide näol. Vasallid olid keisrivõimule kuulekad niikaug, kuni see oli tugev, kuid kasutasid iga juhust, et saavu-

tada täielikku sõltumatust. Peale Karl Suure surma (814) lakkasid vasallid üldse tema järglaste korraldusi arvestamast.

Karl Suure poeg Ludwig Vaga jagas riigi valitsemise oma kolme poja vahel. Endale jättis ta ülemvõimu ja keisritiitli. Kohe algasid lahkkelid ja segadused. Pojad hakkasid isa vastu mässama. Kõike seda kasutasid suurvasallid oma sõltumatuse suurendamiseks.

Peale Ludwig Vaga surma alustasid ta pojad üksteisega sõda. Lõpuks nad sõlmisid omavahel aastal 843 Verdun'is lepingu, mille põhjal keisririik jagati kolme ossa. Charles Paljaspea sai riigi lääneosa, Ludwig Sakslane idaosa ja Lothar keskmise, mis ulatus kitsa vöödina Charles'i ja Ludwigi maade vahele. Lothari kätte läksid ka valdused Itaalias.

Kuid sellega ei lakanud võitlus kuningate vahel ja keisririigi uuestijagamised. IX sajandi lõpuks oli endise Karl Suure keisririigi asemel olemas kolm tähtsat kuningriiki: Lääne-Frangi riik, Ida-Frangi riik ja Itaalia. Esimest nimetati Prantsusmaaks, teist hakati natuke hiljem nimetama Saksa maaks.

Igaüks neist kuningriikidest oli riik ainult nimepidi. Tegelikult nad lagunesid reaks sõltumatuks valdkondadeks. Kuningad kaotasid ikka enam võimu tugevate ja sõltumatute suurvasallide üle. See oli Euroopa poliitilise killunemise aeg.

Araablaste, ungarlaste ja normannide rüüsteretked. Frangi riigi vägevuse allakäiku kasutasid tema naabrid. Karl Suure poolt alistatud slaavi suguharud said uuesti sõltumatuks. Lõunast (Põhja-Aafrikast ja IX sajandil vallutatud Sitsiliast) ründasid Itaalia ja Lõuna-Prantsuse rannikuid araablased. Doonau keskjooksul rajasid nomaadid - ungarlased Ungari riigi. Ungarlased teostasid peaaegu igal aastal

Viikingilaev.

laastavaid rüüsteretki naabruses asetsevaile germaanlaste ja slaavlaste maile, haarasid saagi ja viisid vangid kaasa, et neid orjadeks müüa, ja põletasid maha külasid ning kloostreid.

Veel ohtlikumad olid retked, mida korraldasid põhjapoolsed rüüstajad — normannid. Normannid (s. t. „põhjamamehed“) elasid Skandinaavia poolsaare ja praeguse Taani rannikul, mida meri oli sügavalt lõhestanud. Kalapüük oli ammust ajast normannide peamiseks tegevusalaks. Nad olid harjunud karmide põhjapoolsete meredega, tormidega ja ohtudega. Suurtel venedel, mille käilad olid ilustatud puust lohekujuga, siirdusid normannide hulljulged jõugud kaugeile meresõitule, et vahetada oma kodumaa saadusi — kuivatatud kala ja karusnahku — vilja ja veini, kalevi ja relvade vastu. Kuid normannide jõukude peamiseks eesmärgiks olid sõda ja rüüstamine.

Normannid moodustasid oma venedest terved laevastikud. Selliste meresõjasalkade eesotsas seisis viikingid —

merekuningad. Normanni viikingid oma väesalkadega said ümberkaudsete rannikute ohustajaiks. Eriti tugevnesid nende rüüsteretked IX sajandist alates, kui Põhjamail hakkasid tekkima suured kuningriigid: Taani, Rootsi ja Norra. Kuningad pidasid sõda kohalike väikevalitsejatega — jarlidega, kes ei tahtnud neile alistuda. Kuningate poolt ahistatud jarlid hakkasid oma malevatega mereretkedel õnne otsima. Idanormannid ehk varjaagid avastasid tee Venemaale ja Venemaa jõgesid mööda Mustale merele ning Bütsantsi („Suur tee varjaagide maalt Bütsantsi“).

Läänennormannid — taanlased ja norralased — korraldasid rüüsteretki Iirimaa, Šotimaale, Inglismaale ja Prantsuse rannikuile. Soodsa tuulega nad purjetasid kolme päevaga Taanimaalt Inglismaa rannikuteni. Nad purjetasid üle tormise Biskaia lahe, rüüstasid Hispaania rannikuid ja tungisid ka Vahemerre, kus laastasid Lõuna-Prantsuse ja Itaalia rannikuid ning jõudsid Bütsantsini. Oma madalalt vees istuvate paatidega purjetasid normannid kaugele suuri jõgesid mööda üles. Siis nad võtsid elanikelt vägivaldselt hõbuseid ja jätkasid oma rüüsteretki ratsa.

Normannidega liitusid sageli sunnismaised talupojad, keda nende rõhumine isandate poolt oli meeleheitele viinud. Kõige kohutavam viiking Hasting oli pärimuse järgi Ida-Prantsusmaa talupoeg.

Normannide kallaletungide äkilisus, nende julgus ja leidlikkus tõid neile igal pool võidu. Kui polnud võimalik võtta jõuga, siis tugesid nad kavalusele. Hastingist jutustatakse, et ta pika aja jooksul ei suutnud vallutada üht Itaalia rannikulinna. Siis ta läks üle kavalusele. Tema saadikud ütlesid selle linna piiskopile, et Hasting on surnud, ja palusid luba tuua laip matusetalituseks kirikusse. Puusärk asetati kirikusse. Jumalateenistuse ajal hüppas Hasting äkki puusärgist välja ja tappis piiskopi. Teised normannid, kes olid

relvad riiete alla peitnud, hakkasid elanikkonda tapma ja riisuma.

Röövretkedest siirdusid normannid maade vallutamisele oma jõukude asundamiseks. IX sajandil nad vallutasid Kirde-Inglismaa.

X sajandi algul oli Prantsuse kuningas sunnitud normannide juhile Rollole loovutama maakonna Põhja-Prantsusmaal, mida sellest ajast hakati hüüdma Normandiaks.

Atlandi ookeani loodeosas rajasid normannid kolooniaid Islandi ja Gröönimaal. Sealt nad jõudsid Põhja-Ameerika rannikuteni (umbes a. 1000). Kuid neil ei õnnestunud seal endid kindlustada ja tee Ameerikasse unustati.

§ 2. Prantsusmaa IX—XI sajandil.

Suurvasallide iseseisvumine. Poliitiline killunemine oli eriti tugev Prantsusmaal.

IX—XI sajandi Prantsusmaa koosnes tervest reast sõltumatuist ja iseseisvaist maakondadest. Selliseid suurvasallide valdkondi nimetati krahvkondadeks ja hertsogkondadeks. Nende maakondade valitsejail, krahvidel ja hertsogitel oli palju vasalle ja nad tundsid endid kuningast sõltumatuina. Mõned krahvid ja hertsogid oleksid meelsasti võtnud enda kätte ka kuningakrooni. Karolingide dünastia viimseil kuningail tuli suurvasallidega lakkamatut võitlust pidada.

Kapetingide dünastia. Aastal 987 lõppes Prantsusmaal Karolingide soo valitsemine ja troonile valiti üks suurvasallidest — Hugues Capet. Tema järeltulijaid nimetati Kapetingideks. Kapetingide võimule allus tegelikult ainult väike maakond, mis moodustas nende sugukonna päritava valduse. Seda maad nimetati nende pärusmaaks. Kapetingide pärusmaad koosnesid maa-aladest Seine'i ja

Loire'i keskjooksul Pariisi ja Orléans'i linnaga. Ülejäänud Prantsusmaal võimutsesid sõltumatud hertsogid ja krahvid, kelledest mitmed olid kuningast tugevamad. Üks kõige võimsamaist läänivürstkondadest oli N o r m a n d i a hertsogkond, mis oli rajatud X sajandi alguses normannide poolt.

Feodaalne hierarhia. Kõiki hertsogeid ja krahve loeti kuninga vasallideks, tema aga oli nende senjööriks. Nad olid kohustatud teda sõjalise jõuga abistama. Kuid tegelikult abistasid hertsogid ja krahvid kuningat oma sõjaliste jõududega vaid siis, kui tahtsid. Mõnikord nad pidasid kuningaga sõda.

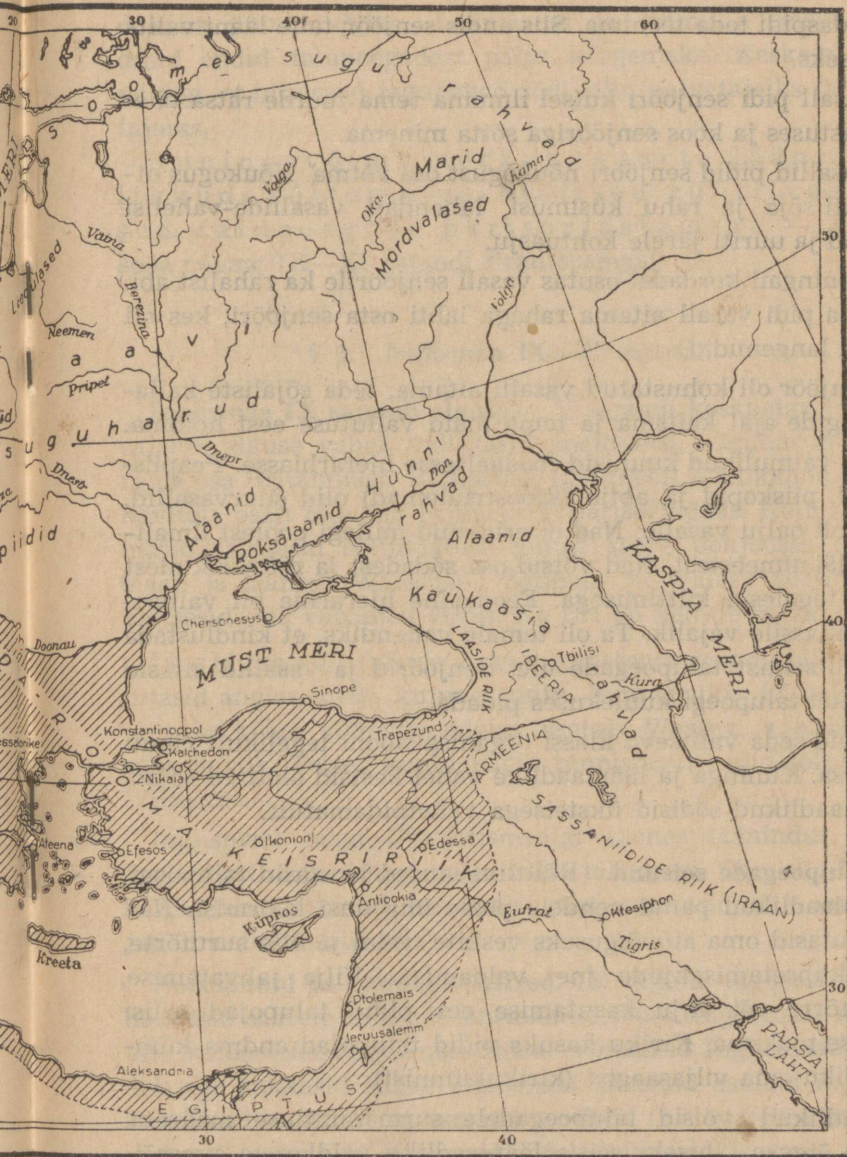
Kuningal ei olnud hertsogite ja krahvide maadel mingisugust võimu. Nende vasalle ei loetud kuninga vasallideks. Kehtis reegel: „minu vasalli vasall ei ole minu vasall“. Iga hertsog ja krahv juhtis valitsemist, sõdis ja sõlmis liidulepinguid ilma kuningalt nõusolekut küsimata.

Hertsogitel ja krahvidel olid omad vasallid, kellel veel võisid olla omad vasallid — väikeaadlikud.

Sellisel kombel moodustas lääniaadel feodaalse redeli ehk feodaalse hierarhia (hierarhia tähendab ülemluse ja alluvuse korda). Redeli tipul asetses kuningas, keda peeti feodaalse hierarhia peaks, temast madalamal suurvasallid — hertsogid ja krahvid, kellele kuulusid suured maakonnad. Neist veel madalamal — vähem tähtsad läänimehed, lõpuks järgnesid väikeaadlikud. Igaühte feodaalse hierarhia liikmeist loeti kõrgemalseisja suhtes vasalliks ja madalamalseisja suhtes senjööriks. Selline hierarhia pääses kehtima mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka teistes Euroopa riikides.

Senjööri peeti maa kõrgeimaks omanikuks. Vasall sai senjoorilt lääni. Lään anti edasi pärimise teel vanimale pojale. Peale vasalli surma tuli tema vanim poeg senjööri juurde, põlvitas tema ette, pani oma käed senjööri kätte ja tunnistas enda tema vasalliks; ta vandus senjoorile truudust ja kohus-

tus edaspidi teda teenima. Siis andis senjäär talle lääni valitsemiseks.

Vasall pidi senjööri kutsel ilmuma tema juurde ratsa täies relvastuses ja koos senjääriga sõtta minema.

Vasallid pidid senjööri nõukogust osa võtma. Nõukogus otustati sõja ja rahu küsimusi, lahendati vasallide-vahelisi tülisid ja uuriti järele kohtuasju.

Mõningail kordadel osutas vasall senjäärile ka rahalist abi. Nõnda pidi vasall aitama rahaga lahti osta senjööri, kes oli vangi langenud.

Senjäär oli kohustatud vasalli aitama, teda sõjaliste kallal-letungide ajal kaitsma ja tema maid vallutuse eest hoidma.

Ka vaimulikud kuulusid feodaalsesse hierarhiasse. Peapiiskopid, piiskopid ja abtid (kloostriülemad) olid suurvasallid. Neil oli palju vasalle. Nad ei erinenud millegi poolest ilmalikest läänimeestest. Nad võtsid osa sõdadest ja röövkäikudest ning tegelesid küttimisega. Feodaalne hierarhia oli valitsevale klassile vajalik. Ta oli temale vahendiks, et kindlustada võimutsemist talupoegade üle. Senjäärid ja vasallid aitasid üksteist talupoegi kuulekuses pidada.

Kuid seda valitseva klassi organisatsiooni tegelikult rikuti alatasa. Kuninga ja lääniaadlike vahel kestsid alatised sõjad, lääniaadlikud sõdisid üksteisega vahetpidamatult.

Talupoegade seisund. Rüütlivaenused laostasid talupoegi. Lääniaadlikud panid nende peale üha uusi koormisi. Nad kuulutasid oma ainuõiguseks veskite, veini ja õlle surutõrte, leivaküpsetamisahjude jne. valdamise. Vilja jahvatamise, surutõrre või ahju kasutamise eest pidid talupojad erilisi makse maksma. Kiriku kasuks pidid talupojad andma küm-
nendiku oma viljasaagist (kirikukümnist).

Aadlikud võisid talupoegadele surmanuhtluse määrata. Selle õiguse tähiseks seisis lääniaadliku valdkonna sissesõi-

dukoha juures võllas. Lääniaadel ja vaimulik seisus pidasid endid talupoegadest palju kõrgemaks. Keskajal kõneldigi, et inimesed jagunevad sõdijaiks, palvetajaiks ja töötajaiks.

Kuningavõimu nõrkus, suurte lääniaadlike sõltumatus, alatised rüütlivaenused, talupoegade pärisorjastamine — kõike seda näeme IX—XI sajandi Prantsusmaal.

§ 3. Inglismaa IX—XI sajandil.

Inglismaa IX sajandi alguses. V sajandi keskpaiga ja VII sajandi alguse vahel vallutasid anglosaksi suguharud suurema osa Britanniast. Britlastest (keltidest) elanikkond osalt hävitati, osalt muudeti orjadeks ja pärisorjadeks. Kelti suguharud säilitasid sõltumatuse ainult saare põhjaosas (Šotimaal) ja läänes (Wales'is). Šotimaa ja Wales'i suguharud kaitsesid oma vabadust visalt. Ka Iiri jäi keltide maaks.

Inglismaal (nõnda hakati nimetama maad, mille vallutasid anglosaksid) kujunes mitu kuningriiki. IX sajandil oli neist kõige võimsam edelas asetsev Wessex, s. o. lään-sakside riik. Teised kuningriigid tunnistasid endid sõltuvaks Wessexist.

Inglismaal nagu Prantsusmaalgi arenes läänindus. Aga Inglismaal säilis ikkagi palju vabu talupoegi. Siin olid tugevad külakogukonnad, kes endist viisi otsustasid kõik oma asjad ühiseil koosolekuil.

Normannid ja kuningas Alfred. IX sajandi algusest peale hakkasid saarele tungima normannid, keda Inglismaal nimetati taanlasteks. Algul nad lihtsalt rüüstasid Inglismaad, hiljem aga hakkasid Kirde-Inglismaal püsivaid asulaid rajama. Taanlased laastasid Inglismaad ja võtsid ta elanikelt allumusemaksu. Anglosaksi kuningad pidasid nendega visasid sõdu.

Kõige tuntum anglosaksi kuningas oli Alfred (IX saj. lõpul).

Ta algas oma valitsemist sel ajal, kui peaaegu kogu Inglismaa oli taanlaste poolt vallutatud. Taanlased saavutasid igal pool võite ja Alfredil tuli peita end metsades ja soodes. Ainult aegamisi õnnestus tal sõjalisi jõude koguda ja taanlastega avalikku võitlusse astuda. Alfred võitis. Kuid kogu anglosakside maad vallutada ta siiski ei suutnud. Alfred loovutas taanlastele peaaegu poole Inglismaast (kirdepoolse osa).

Alfred kõvendas maa sõjalist jõudu. Ehitati suured lodjad, et kaitsta rannikuid rünnakute eest merelt. Alfred jagas sõjateenistuse eest maid ja suurendas seega hästi relvastatud sõjameeste arvu.

Nii nagu Karl Suur, hoolitses ka Alfred hariduse eest. Ta avas koole, püüdis kirjaoskust levitada ja kutsus oma õukonda õpetlasi. Alfred ise ja õpetlased, kes teda ümbritsesid, tõlkisid ladinakeelseid teoseid anglosaksi keelde. Alfredi ülesandel koostati anglosaksi kroonika.

Alfredi järglased võitlesid taanlastega edukalt. X sajandil ühines Inglismaa uuesti ühtsaks riigiks. Taani asunikud olid keele poolest anglosaksidele lähedal ja sulasid varsti nendega ühte.

Maa vallutamine Normandia hertsogi poolt. XI sajandi teisel poolel vallutati Inglismaa tugeva naabri — Normandia hertsogi poolt. Normandia hertsog William Vallutaja esitas oma õigused Inglise troonile. Ta kogus suure sõjaväe oma Normandia rüütleist. Peale selle kogunes tema kutse peale mitmest Prantsusmaa osast palju rüütleid-seiklejaid, kes lootsid saada Inglismaal rikkalikku saaki. A. 1066 maa-bus William selle sõjaväega Kagu-Inglismaal. Hastingsi juures toimus otsustav lahing Williami ja anglosaksi kuninga Haroldi vägede vahel. Anglosaksi suurnikud ei toetanud Haroldit ja tema sõjavägi koosnes ainult väikesest sõjasal-

gast ning ruttu kogutud talupoegade maakaitseväest. Williami rüütli ratsavägi, mis oli relvastatud pikkade odadega, ei suutnud kaua aega võita anglosaksi jalaväge, kes oli relvastatud sõjatapritega. Anglosaksid kindlustusid künkale ja löid kõik Williami sõjaväe rünnakud tagasi. Siis käskis William osal oma väest teeselda põgenemist. Anglosaksid sööstsid põgenevaid vaenlasi jälitama ja ajasid oma read segi. Seda kasutas William, et anglosakside sõjaväge puruks lüüa. Harold sai surma ja ta vägi jooksis laiali.

See võit andis Inglismaa Williami võimusesse. London alistus Williamile ja ta sai Inglise kuningaks.

Visa vastupanu kohtas William ainult Põhja-Inglismaal, kus oli veel palju vabu talupoegi, kes ei tahtnud alistuda vallutajaile — lääniaadlikele. Karistuseks tappis William palju talupoegi ning hävitas nende kariloomad ja viljapõllud. Põhja-Inglismaa põllud seisis kaua aega harimata ja külad tühjadena.

Saanud Inglise kuningaks, võttis William anglosaksi aadlilt tema maad ära, et oma rüütlitele autasu maksta. Kogu feodaalne ülemkiht Inglismaal muutus. Koos sellega halvenes ka talupoegade seisund. Paljud vabad talupojad muudeti pärisorjadeks ja suurendati pärisorjadest talupoegade koorimisi.

Maa vallutamine Normandia hertsogi poolt viis lääninduse tugevnemisele Inglismaal.

§ 4. Saksamaa ja Itaalia X—XI sajandil.

Saksi dünastia. Otto I. Saksamaa lagunes nagu Prantsusmaagi reaks sõltumatuiks valdkondadeks. Tähtsaimad neist valdkondadest olid Saksi, Frangi, Švaabi, Baiieri ja Lotringi hertsogkond.

Karolingide valitsejasoo aeg Saksamaal lõppes X sajandi algul (911). Varsti peale seda valiti kuningatroonile kõige tugevam läänivürst — Saksi hertsog Heinrich I, keda hüüti Linnupüüdjaks. Mõned hertsogid ei tahtnud Heinrichi kuningaks tunnustada, kuid ta sundis nad alistuma. Heinrichil ja tema järglastel (Saksi dünastial) õnnestus kindlustada oma võimu seetõttu, et Saksamaal oli alles veel palju vabu talupoegade kogukondi. Väikeaadlikud, kes ei suutnud oma jõuga talupoegi pärisorjastada, vajasid kuninga abi ja aitasid teda hertsogite vastu. Suurt abi osutas kuningale ka vaimulik seisus.

Heinrich I pojal ja järglasel Otto I-l (936—973) tuli hertsogitega pikka võitlust pidada. Oma võimu kindlustamiseks soosis Otto piiskoppe ja kloostreid. Nende valdused olid üle kogu Saksamaa laiali paisatud. Eriti palju oli vaimulikke vürstkondi Lääne-Saksamaa peamise kaubatee — Reini ja tema harujõgede ääres. Reini hüütigi seepärast pappide teeks. Siin asusid võimsate Kölni, Mainzi ja Trieri peapiiskoppide laialdased valdused. Kuningas võttis enda kätte piiskoppide määramise. Ta määras piiskoppideks endale ustavaid mehi. Piiskopid olid oma valdustes tõelisteks vürstideks, neil oli palju kindlustatud linnuseid ja vasalle-rüütleid. Nad moodustasid kuningale toe tema võitluses hertsogitega. Nende abiga õnnestus Otto I-l kangekaelseid hertsogeid alistada.

Itaalia. Kindlustanud piiskoppide abiga oma võimu Saksamaal, segas Otto end Itaalia asjadesse. Ka Itaalia oli selleks ajaks reaks sõltumatuiks feodaalseiks valdkondadeks lagunenud. Kuningavõim oli Itaalias täiesti alla käinud. Hertsogid, markkrahvid ja piiskopid, kes seisis suurte läänivürstkondade eesotsas, olid täiesti sõltumatud.

Üheks Itaalia läänivürstiks oli paavst. Juba VIII sajandil kinkisid Frangi kuningad paavstile suure maa-ala Aadria

merest Türeeeni mereni koos Rooma ja Ravenna linnaga (Kirikuriik). Aga IX ja X sajandil võtsid naabruses asetsevad läänivürstid paavstidelt suurema osa nende valdustest ära. Paavsti valimised olid aadlike käes, kes püüdsid paavsti troonile asetada oma sugulasi. Paavstitrooni pärast kestis pidev võitlus aadlike vahel. Sageli tõugati selles võitluses paavste troonilt, pandi vanglasse ja tapeti.

Keisriks kuulutamine. Otto I kasutas riiklikult killustunud Itaalia nõrkust, et vallutada seda rikast maad, mille kaudu käis kaubitsemine Idamaadega. Peale selle oli Otto I-le tähtis alistada endale paavst, et tema kaudu kirikut kuulekuses hoida. Ottol õnnestus ilma vaevata omandada Põhja-Itaalia, mis oli rüütlivaenuste läbi laostatud. Ta tuli Rooma ja lubas paavstile taastada tema võimu Paavstiriigis. Selle eest pidi paavst Otto I-se keisriks kroonima. Keisritiitli võtmisega tahtis Otto nagu Karl Suurgi oma võimu alamate silmis tõsta ja kindlustada oma valitsemist Itaalia üle. Nõnda taastati keisririik (962). See sai hiljem Saksa rahvuse Püha Rooma keisririigi nimetuse.

See oli väga nõrk riik. Saksamaal taotlesid hertsogid täielikku sõltumatust. Itaalia vasallid kuulasid vastumeelselt Saksa valitsejate käsku. Seepärast tuli peaaegu igal keisril ühteviisi algusest peale alata: sõdida Saksamaal kangekaelsete hertsogitega ja uuesti vallutada Itaalia. Iga uue keisri sõit kroonimisele Rooma oli tõeline sõjakäik, mille ajal Saksa sõjaväed riisusid ja põletasid Itaalia külasid ja linnu ning igaviisi rüüstasid ja ahistasid elanikke.

Lõuna-Itaalia. Saksa-Rooma keisririigi koosseisu ei kuulunud Lõuna-Itaalia. Osa temast kuulus Bütsantsile. IX sajandil vallutasid araablased Sitsiilia ja mõned linnad Lõuna-Itaalias. XI sajandi esimesel poolel ilmusid Lõuna-Itaaliasse normannid. Normannide väesalgad palgati teenistusse

Lõuna-Itaalia hertsogite poolt, kes pidasid alatisi sõdu üksteisega, araablastega ja Bütsantsiga. Tasuks teenistuse eest anti normannidele maa-alasid. Normannid hakkasid oma valdusi laiendama, vallutasid kogu Lõuna-Itaalia ja hiljem võtsid ära araablastelt Sitsiilia. XII sajandil ühinesid normannide valdused Lõuna-Itaalias ja Sitsiilias Mõlema Sitsiilia kuningriigiks.

Franki dünastia. XI sajandi algul (1024) lõppes Saksi dünastia valitsemisaeg ja keisritroon läks üle uuele dünastiale — Franki dünastiale. Keisrivõim saavutas suurima tugevuse selle dünastia keisri Heinrich III ajal. Heinrich III nimetas paavste oma äranägemise järgi temale kuulekate Saksa piiskoppide hulgast. Läänivürste hoidis ta alluvuses. Kuid olukord muutus peagi.

Gregorius VII (Hildebrand). XI sajandi teisel poolel kindlustasid paavstid oma võimu kiriku üle ja astusid välja keisrite vastu. Eriti palju tegi paavstivõimu kindlustamiseks Hildebrand, kes juhtis kahe paavsti ajal kogu paavstikoja poliitikat. Hildebrand oli väikest kasvu, vähe väljapaistva välimusega, nõrga häälega. Kuid ta paistis silma oma käskiva iseloomu, kangekaelsuse ja tormilise energia poolest. Ta ei tundnud ei kõikumisi ega kaastunnet. Raevuka fanatismiga viis ta oma kava ellu. Ta deklareeris, et keegi ei saa paavsti üle kohtunikuks olla, et paavst ei või eksida ja et tal on õigus keisreid tagandada ja vabastada alamaid kohustusest alluda oma valitsejaile. „Kõik rahvad,“ ütles ta, „peavad paavsti jalgu suudlema.“

Hildebrandi pealekäimisel otsustas kirikukogu (kõrgemate vaimulikkude koosolek), et tulevikus valivad paavsti kardinalid (tähtsad kiriku võimukandjad), mitte aga Rooma aadel või keiser.

Vaimulikele keelati abiellumine, et mured perekonna eest neid kirikuteenistusest kõrvale ei kallutaks.

1073. aastal valiti Hildebrand paavstiks. Ta võttis nimeks Gregorius VII (valimise puhul paavstid muutsid nime). Ta kasutas asjaolu, et Heinrich III pojalt Heinrich IV-ndal tuli sel ajal võidelda Saksa läänivürstidega, ja avaldas protesti piiskoppide määramise vastu keisri poolt. Saksa valitsejad püüdsid Otto I-sest alates piiskoppe oma võimu tugevaks muuta, Gregorius VII aga tahtis, et piiskopid oleksid ainult paavsti võimualused. Heinrich IV otsustas jultunud paavsti kõrvaldada. Heinrich IV nõudmisel kuulutasid Saksa piiskopid Gregorius VII tagandatuks. Heinrich kirjutas talle kirja, mis lõppes sõnadega: „Mina, Heinrich, kuningas jumala armust, käsin sind koos oma piiskoppidega — mine minema!“ Vastuseks sellele kirjale pani Gregorius VII Heinrich IV kirikupõlu alla, kuulutas ta kuninga-võimust ilmajäetuks ja vabastas kõik vasallid ustavusvandest, mille nad varemalt olid andnud Heinrich IV-le. Saksa läänivürstid kasutasid seda ja algasid uut ülestõusu Heinrich IV vastu. Heinrichi seisukord muutus väljapääsmatuks. Ta oli sunnitud paavstiga lepitust otsima. Saadetud vähestest kaaslastest, läks Heinrich IV talvel läbi lumme tuisanud Alpide mäekurude Itaaliasse Canossa linnuse juurde, kus paavst sel korral viibis (1077). Kolm päeva seisis uhke keiser linnuse väravate juures, paludes paavstilt kohtamist. Alles neljandal päeval võttis Gregorius VII ta vastu. Põlvili palus keiser paavstilt andestamist (on säilinud ütlus „Canossasse minema“, s. o. iga nõutavat järeleandmist tegema). Paavsti ja keisri vahel toimus lepitus, kuid mitte kauaks.

Andestus, mille Heinrich IV Canossas sai, oli hoolimata alandamisest, mida Heinrich IV pidi läbi elama, talle siiski väga kasulik. See andis talle võimaluse oma vasallidega sõda alata ja neilt alistumist nõuda.

Heinrich IV-ndal õnnestus tema vastu hakanud Saksa vasalle võita ja ta läks siis oma sõjavägedega Rooma. Siin kaitses paavst end kindlustatud linnuses, ja Rooma kitsastel tänavatel käisid ägedad lahingud Saksa vägede ja paavsti poolehoidjate vahel.

Siis pöördus paavst abipalvega Lõuna-Itaalia normannide väejuhi Robert Guiscard'i poole. Normannid kartsid keisri võimu tugevnemist Itaalias ja tulid paavsti päästma. Nad kihutasid sakslased minema, kuid rüüstasid koledasti Roomat, tapsid hulga elanikke ja müüsid palju naisi ja lapsi orjadeks. Pärast seda ei julgenud Gregorius VII enam Rooma jääda. Kartes rahva viha, läks ta ühes normannidega ära. Varsti (1085) ta suri.

Tema surmaga ei lakanud ometi võitlused paavstide ja Heinrich IV vahel. Paavstid ässitasid Heinrich IV vastu tema vaenlasi Saksamaal, isegi tema poegi. Võitlus kestis ka Heinrich IV järglaste ajal ja vältas rohkem kui poolteist-sada aastat.

§ 5. Lääneslaavlaste IX—XI sajandil.

Lääneslaavlaste võitluse algus sakslastega. Slaavi suguharud jagunesid kolme rühma: ida-, lõuna- ja lääneslaavlaste. Lääneslaavlaste olid võtnud endi alla territooriumi Visla, Oderi (Odra) ja Elbe jõgikonnas. Nad jagunesid paljudeks suguharudeks. Elbe ülemjooksul elasid tšehhide ja moraa-vide suguharud, Visla ja Oderi jõgikonnas poolakate, Elbe kesk- ja alamjooksul polaabide (slaavlaste kutsusid Elbet Labaks) ja Balti mere lõunarannikul pomoraanide suguharud. Lääneslaavi suguharud tegelesid juba ürgsest ajast põllundusega. Baltimere-slaavlaste pidasid elavat kaubandust naabruses asuvate Saksamaa ja Skandinaaviamaadega. Nad kaubitsesid koguni Araabia Idamaaga. Baltimaade lõunaosas leidub rikkalikke mündileiuseid.

Karl Suur teostas mitu sõjakäiku slaavlaste maale. Ta sundis mõningaid suguharusid endale allumismaksu maksma ja ehtas slaavlaste maade piirile rea kindlusi. Karl Suure järglaste ajal, kui Frangi riik osadeks jagunes, saavutasid alistatud slaavi suguharud jälle oma sõltumatuse. IX sajandi teisest poolest alates pidasid lääneslaavlased alati sõdu Ida-Frangi riigiga, s. o. Saksamaaga. Saksa läänivürstid ja kuningad püüdsid slaavlaste maid vallutada ja rüüstasid neid sagedasti röövkäikudega.

Ristiusu levitamine lääneslaavlaste hulgas. Üheks vahendiks, mida Saksa kuningad ja vürstid lääneslaavlaste alistamisel kasutasid, oli ristiusu levitamine nende hulgas. Kirikuvalitsuste juhtideks slaavlaste mail said germaani piiskopid. Need aitasid igati germaani feodaalidel slaavlaste maid vallutada ja elanikke orjastada.

Sakslased ei sallinud slaavikeelset jumalateenistust ja kirikuraamatuid. Jumalateenistused toimusid rahvale arusaamatus ladina keeles.

Suur-Määri riik. IX sajandil tekkis suur slaavlastest koosnev Suur-Määri riik. Suur-Määri vürstid ühendasid oma võimu alla suguharud, kes elasid Doonau ülemjooksu ja Karpaatide vahel. Suur-Määri riigil tuli visa võitlust pidada sakslastega, kes püüdsid vallutada slaavlaste maa-alasid. Võitluses sakslaste vastu katsusid Suur-Määri vürstid endale toetust kindlustada Bütsantsi riigi poolt. Vürst Rostislav läkitas saadikud Bütsantsi keisri juurde palvega saata slaavlaste maale bütsantsi ristiusukuulutajaid. Keiser saatiski Määrimaale slaavi tähestiku leiutajad Kyrillose ja Methodiose. Nad teostasid Suur-Määri riigis slaavikeelse jumalateenistuse, asutasid koole ja hakkasid kirjaoskust õpetama. Nad sõitsid mööda maad ja jutlustasid rahvale slaavi keeles. Sellega tõmbasid nad enestele Saksa piiskoppide viha, kes hakkasid oma võimu ja sissetulekute pä-

rast kartma. Nad segasid igati Kyrillose ja Methodiose tegevust ning süüdistasid neid paavsti ees. Kyrillos suri Roomas, Methodiose ahvatlesid Saksa piiskopid nõupidamisest osa võtma, võtsid ta siis kinni, peksid läbi ja hoidsid üle kahe aasta vangis. Pärast Methodiose surma saavutasid nad Kyrillose ja Methodiose õpilaste väljasaatmise Määrimaalt ja taastasid Saksa piiskoppide võimutsemise ning ladina-keelse jumalateenistuse.

Et Suur-Määri riiki lõplikult purustada, astusid sakslased liitu poolmetsikute ungarlastega. 906. a. hävitasid ungarlased Suur-Määri riigi. Ühe osa sellest vallutasid ungarlased, teine osa lagunes eri valdkondadeks.

Böömi ja Poola. Üheks valdkonnaks, mis tekkis pärast Suur-Määri riigi lagunemist, oli Böömi. See oli sunnitud Saksa keisri ülemvõimu tunnustama ja Saksa-Rooma keisririigi koosseisu astuma. Kuid tšehhid kaitsesid visalt oma iseseisvust ja keisrid pididki tunnustama tšehhide sõltumatut seisundit Saksa-Rooma riigis. Böömi vürst sai XI sajandi lõpul kuningatiitli ja teda peeti üheks vägevamaks valitsejaks Saksa-Rooma keisririigis.

X sajandil moodustasid need slaavlaste suguharud, kes elasid Visla, Oderi ja selle harujõe Varta piirkonnas, Poola riigi.

Polaabid. Elbe jõe piirkonnas elasid rohkearvulised polaabide suguharud. Nad olid sakslaste lähimad naabrid ja kannatasid kõige rohkem Saksa vürstide maadevallutuste all. Saksi dünastia kuningad Heinrich I ja Otto I vallutasid vägivalla ja kavalusega polaabide maad kuni Oderini ja asutasid neisse maisse oma markkrahvkonnad. Nende poolt valitsejaks seatud markkrahvid rõhusid hirmsasti slaavlasti. Sõdu slaavlastega pidasid nad loomaliku julmusega. Heinrich I käskis kõigis tema poolt vallutatud linnades tappa

kõik täisealised mehed ja naised, lapsed aga müüa orjusse. Otto I käskis tappa vangi langenud slaavlased või neid loomalikult piinata, keele ära rebida, silmad välja põletada.

Balti mere ranniku slaavlased. Sakslaste maadevallutamise ja ristiusu levitamise vastu võitlesid visalt Balti mere lõunarannikul elavad pomoraanid ja teised slaavlaste suguharud. Balti mere ranniku slaavlastel olid kindlustatud sadamalinnad Stšetin (praegune Stettin), Wollin, Gdansk (Danzig) jt. XI sajandil valitsesid nende vürstid Balti mere lõunaranniku maid. Nende relvastatud alused hoidsid hirmul taanlasi ja sakslasi.

Balti mere ranniku slaavlaste peajumalaks oli päikesejumal Svantovit. Tema tempel oli Rügeni saarel Arkona linnas, mis asetses merekalda järsul kaljul. Arkona Svantoviti templisse voolasid kokku kingid kogu slaavlaste Baltikumist. Siin säilitati kolmandik sõjasaagist ja kõik sõjaretkedel röövitud kuld ja hõbe. Templi varakambrid äratasid iseäranis Saksa lääniaadlike kude saagiahnust.

XI sajandil säilitasid polaabid ja Balti mere ranniku slaavlased oma sõltumatust ja üritasid ise pealetungi sakslastele. Kuid nad ei osanud ühise vaenlase vastu liituda, see võimaldas Saksa läänivürstidel XII sajandil uuesti alata pealetungi slaavlastele.

IV peatükk.

Bütsants, Pärsia ja lõunaslaavlased.

§ 1. Katse taastada Rooma keisririik.

Bütsants V—VI sajandil. 395. a. poolitus Rooma keisririik Lääne- ja Ida-Rooma riigiks. Ida-Rooma riik oli tugevam, rikkam ja kõrgema kultuuriga kui

Lääne-Rooma riik. Siin säilisid suured kauba- ja tööstuslinnad, käsitöö ja tehnilised teadmised. Ida-Rooma riigi pealinnaks oli Byzantion ehk Konstantinoopol. Pealinna järgi hakati kogu riiki kutsuma Bütsantsiks. Samal ajal kui Rooma tühjenes ja alla käis, ei suutnud Konstantinoopoli müürid endi vahele üha suurenevat linna elanikkonda mahutada ja neid tuli linna laiendamiseks ümber ehitada. Linnas tekkis rohkesti toredaid ehitisi. Sadamas tungles rohkel arvul laevu paljudest maadest.

Bütsantsis valitses kreeka keel, Lääne-Rooma riigis aga ladina keel.

Bütsants kauples laialdaselt karavani- ja mereteid mööda Idamaadega. Iraanist, Araabiast, Abessiiniast, Indiast ja Hiinast toodi Bütsantsi haruldasi kalliskive, lõhnaaineid, elevandiluud, vürtse ja siidi. Bütsantsi linnades valmistasid käsitöölised klaasnõusid, kalleid riidesorte ja väärisehteid. VI sajandist alates hakati Bütsantsi keisririigis siidiusse kasvatama ja siidi tootma. Kuni tolle ajani kasvatati siidiusse ainult Hiinas. Hiinlased keelustasid kõvasti siidiusside väljavedu, et säilitada endale kõike siidikaubandusest saadavat tulu. Rahva pärimuse järgi töid Bütsantsi mungad siidiusse kavalusega üle Hiina piiri, peites neid oma sauade õõnsustesse, ja panid niiviisi aluse Bütsantsi siiditootmisele.

Bütsantsi kaupmehed varustasid toredussaadustega Lääne-Euroopa ühiskonna kõrgemaid klasse.

Bütsantsi riigi kaubandus ja tööstus andsid valitsusele suuri sissetulekuid. Keiser sai kaubatollide näol suurt tulu. Palju raha voolas riigikassasse riiklikest monopolidest. Valitsusel oli ainuõigus kaubelda leivaviljaga. Kasutades rahva häda, ajas ta suuri summasid kokku, müües nälja-aastail leiba kõrge hinna eest. Töörahvas ägas raske maksukoorma all. Kuid riigikassa üha rikastus. Omades enda käsutuses suuri rahasummasid, võis keiser palgata sõja-

väge riigipiiride kaitseks. Teda toetas kaupmeeskond, kes vajab tugevat riiklikku võimu kaubanduse kaitseks. See pärast õnnestus Bütsantsi keisritel kaua oma riigi piire pealetungivate barbarite vastu kaitsta.

VI sajandiks kuulusid Bütsantsi riigi koosseisu peale Balkani poolsaare veel Väike-Aasia, Süüria, Palestiina, Egiptus ja saared Vahemere idaosas.

Justinianus (527—565). Suurima vägevuse saavutas Bütsantsi riik VI sajandil keiser Justinianuse ajal. Kogu oma väsimatu teotsemise rakendas Justinianus keisrivõimu suurendamise ning tugevdamise saavutamiseks. Tunduvat mõju valitsemise alal omas ta abikaasa, energiline ja auahne Theodora. Justinianus tegi katset taastada Rooma keisririik tema endistes piirides.

Selle eesmärgiga pidas ta rea sõdu, et tagasi võita barbarite poolt vallutatud endise Lääne-Rooma riigi maid. Tema väepealikud Belisarios ja Narses vallutasid vandaalide kuningriigi Põhja-Aafrikas ja idagootide kuningriigi Itaalias. Peale selle õnnestus Justinianusel võita läänegootidelt Hispaania lõunaosa. Niisiis kogus ta oma võimu alla tunduva osa endisest Rooma riigist ja sai Vahemere peremeheks.

Riigi sisepoliitikas püüdis Justinianus kindlustada Rooma riigi vanu orjapidamisühiskonna aluseid. Tema käsu peale koostati Rooma riigi seaduste kogu, nn. „Justinianuse koodeks“. See koodeks pidi olema kehtiva õiguse koguks. Bütsantsi riigis. Koodeks kuulutas keisri võimu piiramatuks ja kinnitas orjade ja koloonide allumise nende isandaile.

Kogu Bütsantsi valitsemine oli keisri ja tema poolt määratud ametnikkude käes: see oli ainuvalitsuslik ja bürokraatlik riigikord. Keisrit loeti pühaks isikuks. Teda austati võrdselt jumalaga. Keisri kullakoelised riided meenutasid preestrite kirikuriideid. Keisri ees tehti

maani kummardusi ja tema jalatseid suudeldi. Sõnakuulmatust keisri vastu peeti usuvastaseks roimaks. Kogu riigi valitsemine toimus keisri ametnikkude kaudu. Rahvas ei võtnud valitsemisest mingil määral osa, igasugune seltskondlik elu oli lämmatatud.

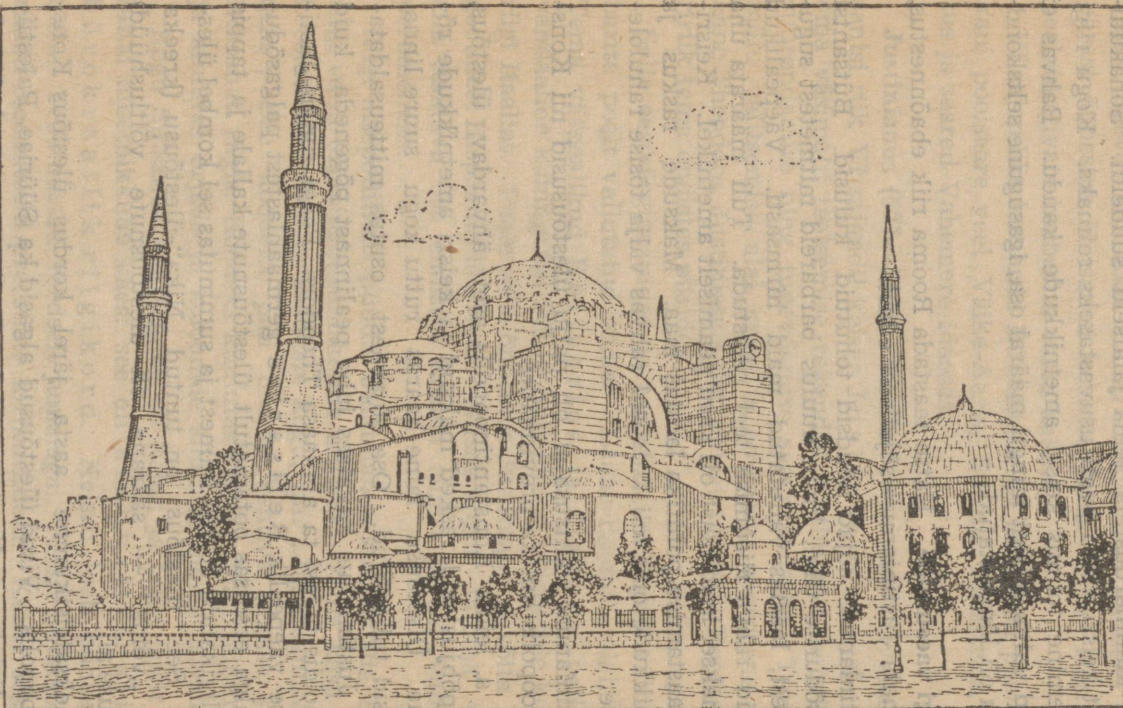
Riigi vaesumine. Katse taastada Rooma riik ebaõnnestus, hoolimata Justinianuse sõjalisest edust.

Justinianuse sõjad nõudsid tohutuid kulusid. Bütsantsi palgasõdurite vägi, kuhu kuulus barbareid mitmetest suguharudest, laastas vallutatud maid hirmsasti. Väepealikud püüdsid rahva riisumise teel rikastuda. Tuli määrata üha uusi makse, kuid neist oli kasu peamiselt ametnikel. Keisri riigi taastamise poliitika laostas maa. Maksude raskus ja ametnikkude omavoli kutsusid rahvas välja tõsise rahulolematuse.

Justinianuse valitsusajal oli palju ülestõususi nii Konstantinoopolis kui ka provintsidest.

532. a. leidis Konstantinoopolis aset ähvardav ülestõus, mille põhjustasid rasked maksud ja keisri ametnikkude rõhumine. Ülestõusu laine haaras ruttu kogu suure linna. Tekkisid tulikahjud. Osa sõjaväest osutus mitteusaldatavaks. Justinianus kavatses juba pealinnast põgeneda, kuid teda hoidis tagasi ta abikaasa Theodora. Peagi tungis Justinianuse väepealik Belisarios germaanlastest palgasõdurite salga eesotsas ootamatult ülestõusnute kallale ja tappis maha ligikaudu 30 000 inimest ja summutas sel kombel ülestõusu. See ülestõus on tuntud „Nika“-ülestõusu (kreeka keeles „võida“ — säärane oli ülestõusnute võitlushüüd) nimetuse all.

Kaheksateistkümne aasta järel kordus ülestõus Konstantinoopolis. Visad ülestõusud algasid ka Süürias, Palestiinas ja Egiptuses. Need summutati Justinianuse poolt koleda

Püha Sofia peakirik Konstantinoopolis.

julmusega. Provintside elanikud vihkasid Bütsantsi riiki ja ootasid vaid juhust, et tema ülemvõimu alt vabaneda.

Ehitustööd pealinnas. Soovides oma võimule rohkem hiilgust anda, hoolitses Justinianus palju pealinna kaunistamise eest. Tema ajal ehitatud toredate hoonete hulgas seisab esikohal kuulus püha Sofia peakirik, mis on üks ehituskunsti tähelepanuväärsemaid mälestusmärke. Kiriku ehitamisel teotses 10 000 inimest viis aastat järjest. Tema kaunistamiseks toodi sambaid antiiksetest templitest Roomast, Ateenast ja teistest vanadest linnadest. Konstantinoopoli peatänavate äärde ja platside ümber ehitati Justinianuse ajal toredad hooned, samal ajal aga elutsesid kehvikud endiselt poriseis ja kitsais kõrvaltänavais, kuhu harva poetus päikesekiir. Toredate hoonete ehitamine nõudis hiigelsuuri kulusi. See ainult halvendas töörahva seisundit, keda niikuinii rõhusid rasked maksud.

Vallutatud Itaalia kaotamine. Sõdade tõttu vaesestunud ja maksude all ägav Bütsantsi riik ei suutnud säilitada oma võimu all neid maid, mis olid vallutatud Justinianuse ajal.

Itaaliasse tungisid põhja poolt langobardid. Itaalia töörahvas, maksude ja maaomanikkude julma ekspluateerimise tõttu äärmuseni koormatud, tervitas langobarde kui endi päästjaid. Langobardid vallutasidki suurema osa Itaaliast.

§ 2. Pärsia ja tema võitlus Bütsantsiga.

Sassaniidide riik. Idas oli Bütsantsile ohtlikuks vaenlaseks Pärsia, kus endise Partia riigi asemele tekkis Sassaniidide riik.

Partia riik jagunes paljudeks iseseisvateks maakondadeks, mille eesotsas seisis vürstid. III sajandil ühendati kõik need maakonnad Artasir I võimu alla. Ta sai kuningaks Pärsias, mida nimetati nüüd Sassaniidide riigiks (nii hüüti Artasir I-st põlvnevat valit-

sejasugu tema vanaisa Sasani nime järgi). Maakondade etteotsa seati nüüd kuninga poolt määratud asevalitsejad.

Võimas Sassaniidide riik hõlmas laialdase maa-ala Eufratist kuni praeguse Afganistanini ja Kaukaasiast kuni Pärsia laheni. Sassaniidide riigi kaudu toimus kauplemine Kaug-Ida maade — Hiina ja India — ja Bütsantsi ning Vahemeremaade vahel. Pärsia valitsus sai sellest kauplemisest palju tulu. Rikkad kaupmehed ja suurnikud varustasid ja korraldasid kaubakaravane, andsid neile kaitseks relvastatud sõjamehi ja kauplesid Sassaniidide riigi ida- ja läänepiiril. Valitsusele laekus sellest kaubandusest palju tollimakse.

Pärsia valitsus püüdis tähtsamaid kaubateid tervenisti enda kätte haarata, et mitte kasu teiste maadega jagada. Seepärast arendas Pärsia vallutuspoliitikat. Rooma riigiga, hiljem ka Bütsantsiga, pidas Pärsia sõdu Armeenia ja Süüria valdamise pärast, millistest viimane tõkestas talle pääsu Vahemere juurde.

Kaubateede valdamine, maade ja linnade vallutamine ja röövimine rikastasid Iraani suurnikke. Nende kätte kuhjus suurem osa maast, hiigelsuured karjad loomi ja palju orje.

Töötaval rahval lasus raske maksukoorem. Talupoeg ei tohtinud enne põllult vilja ära vedada, kui kuninga ametnik oli vihud üle lugenud ja üles märkinud, seejuures eraldades selle osa saagist, mis kuulus kuningale või mõisnikule. Sageli kannatas rahvas niikaua nälga, kuni vili pidi põllul seisma ja oodati kuninga ametnikku.

Lihtrahva hulgas kääris tugev vaen suurnikkude ja valitsuse vastu. V sajandi lõpul algas Pärsias rõhutud masside ülemaaline ülestõus, mida kutsutakse selle juhi Mazdaki nime järgi mazdakiitide ülestõusuks. Mazdakiidid nõudsid varanduste üldist jaotamist. Mazdak ütles: „Olgu hüvised inimeste vahel jagatud, sest kõik vajavad ühte ja sedasama. Las üks annab osa oma varandusest teisele, et ei oleks kehvust ega vaesust.“ Mazdakiitide liikumine oli niivõrd tugev, et kuningas oli sunnitud ülemkihilt osa tema varandusest ära võtma ja jagama kehvikute vahel. Kuid Pärsia suurnikud koondasid oma jõud ja summutasid ülestõusu (529); Mazdak tapeti.

Sassaniidid omasid tohutuid sissetulekuid röövimistest, maade vallutustest ja kauplemisest ning see kõik võimaldas neil koguda hiigelsuuri tagavarasid kullas, hõbedas ja igasuguseis väärisesemeis. Rahvas allus kõige karmimale poliitilisele järelevalvele. Nende riigis, nagu vanadel pärslastelgi, oli hästi korraldatud riiklik post. Postiülemad pidid rahva meeleolu järele valvama ja vähimategi rahutuste tunnusmärkide puhul sellest kuningale teatama. Peale posti-

ühenduse kasutati Sassaniidide ajal teadete edasiandmiseks valgus-signaale. Piiride ja pealinna vahele oli ehitatud rida torne mõnekilomeetrilise vahemaaga üksteisest. Hädaohu korral süüdati piiriäärses tornis tuli ja see signaal, antud edasi tornist torni, jõudis ruttu pealinna.

Tigrise kaldal asetsevas Sassaniidide pealinnas Ktesiphonis oli püstitatud palju toredaid hooneid võlvitud saalidega, mis olid kaunistatud raidkujude ja madalreljeefidega. Õnnestunud sõdade mälestuseks lasksid kuningad kaljudesse raiuda hiigelsuuri madalreljeefe, mis kujutasid võite vaenlaste üle. Sassaniidide ajal seisis kõrgel rakenduskunst. Sassaniidide meistrite valmistatud riie, kuld-, hõbe- ja pronksasjad olid kuulsad kaugele üle Pärsia radade. Sassaniidide ajal kasutati Pärsias laialdaselt põldude kunstlikku niisutamist.

Pärsia sõjad Bütsantsiga. Pärsia kuningas Chosroes I (531—579) pidas pikki sõdu Bütsantsiga. Justinianus suutis suurte pingutustega oma riigi piire kaitsta. Chosroes I sai mitu korda Bütsantsilt tribuuti. Sõjad Bütsantsiga jätkusid ka Chosroes I järglaste ajal. Kuid need sõjad õnnestasid Sassaniidide riigi jõudu, mis niikuinii oli alamrahva rahu- tuste tõttu nõrgestatud. Ülemkiht, kes omas suuri varandusi ja isiklikke väeosi, polnud kuningale kuulekas. Mõned suurnikud taotlesid ise kuningatrooni anastamist.

Kuningas Chosroes II kasutas Süüria, Palestiina ja Egiptuse rahvastiku rahulolematust Bütsantsi valitsuse vastu. VII sajandi algul vallutasid Chosroes II väed need provintsid. Et leida vahendeid võitluseks Pärsiaga, konfiskeeris Bütsantsi keiser Herakleios kirikute varakambreis asetsevad kuld- ja hõbeasjad. Tal õnnestus pärslasi võita ja sundida neid vallutatud provintse tagasi andma. See kestev ja laastav sõda, mis kestis üle 15 aasta, nõrgestas nii Pärsiat kui ka Bütsantsi.

Seda kasutas ära äsja tekkinud araablaste riik. Araablased tungisid üheaegselt kallale Bütsantsile ja Pärsiale. Mõne aasta jooksul (633—651) vallutasid araablased kogu määratu suure Pärsia riigi. Bütsantsilt võtsid

nad ära Süüria, Palestiina ja Egiptuse. Kindlustanud endid Süüria ja Palestiina rannikul, löid araablased endile suure laevastiku ja hakkasid vallutama Vahe-mere saari.

§ 3. Slaavlaste kolonisatsioon.

Slaavlased. Põhjast ahistasid Bütsantsi lõunaslaavi suguharud. Juba VI sajandi algul hakkasid nad üle Doonau tungima, otsides asumiseks uusi maa-alasid.

Bütsantsi kirjanikud on säilitanud meile palju andmeid lõunaslaavlaste olustiku üle. Slaavlased jagunesid paljudeks suguharudeks. Neil säilis kaua sugukondlik kord. Isegi siis, kui see lagunes, säilis lõunaslaavlastel suurperekond, nn. zadruga, mis koosnes mitmekümnest inimesest. Säärane perekond elas üheskoos ja valdas kõiki varasid ühiselt. Selleks ajaks, kui lõunaslaavlased hakkasid üle Doonau rändama, tekkis neil juba sugukondlik ülemkiht. Üksikute suguharude eesotsas seisis vürstid. Mõnikord ühendas üks vürst oma võimu alla mitu suguharu.

Slaavlased harisid põldu halvasti, seepärast vajasisid nad ka laialdasi maa-alasid karjakasvatamiseks ja põllutööks. See asjaolu sundiski neid tihti asukohta vahetama. Bütsantslased kiitsid slaavlaste vaprust, ausust ja õiglust, eriti aga nende külalislahkust.

Slaavlased omandasid ruttu bütsantlastelt nende kultuuri. Kui slaavlased Bütsantsi riiki ilmusid, polnud neil muid relvi kui viskeodad ja kilbid. Seepärast kartsid nad võitlust alata lagedal väljal ning katsusid vastast metsa ja sohu meelitada. Kuid varsti omandasid slaavlased bütsantlastelt relvastuse ja sõjakunsti ning õppisid kindlusi piirama ja vallutama. VI sajandi lõpul kasutasid nad linnade piiramisel juba müürilõhkumismasinaid.

VII sajandi lõpul alistati mõned lõunaslaavi suguharud, kes elasid Doonau alamjooksul türgi päritoluga bulgaar-

laste suguharu poolt. Koos allutatud slaavlastega moodustasid bulgaarlased vägeva Bulgaaria riigi. Bulgaarlased sulasid peagi slaavlastega ühte, unustasid oma endise keele ning hakkasid slaavlaste keelt kõnelema. Bulgaarlased sõdisid edukalt Bütsantsiga ja võtsid endi alla maad Doonaust lõuna pool, selle alamjooksul, nihutades oma piire Konstantinoopoli lähedusse. Nii ähvardas Bulgaaria riik muutuda Bütsantsi riigi alatiseks ohustajaks põhja poolt.

Balkani poolsaare loodeosas elutsesid slaavi suguharud serbid ja horvaadid.

Slaavlased ja Bütsantsi riik. Slaavlased ei piirdunud kallaletungidega Bütsantsi riigile. Nad okupeerisid ka maid Bütsantsi piirides. Bütsantsi keisrid andsid slaavlastele loa asuda sõjas laastatud maile, lootes neis häid sõdureid ja maksude maksjaid leida. Slaavlased, liikudes põhja poolt aegamööda edasi lõuna poole, asustasid kogu Doonau ja Egeuse mere vahelise maa. Bütsantslased hakkasid kogu Balkani poolsaare põhjaosa kutsuma Slaviiniaks. Slaavlased tungisid Põhja- ja Kesk-Kreekasse, kuni Peloponnesoseni. Nende asundusi tekkis ka Väike-Aasias. Bütsantsi riigis, kus oli veel kehtiv orjapidamine ja kolonaat, moodustasid slaavlased tugeva vabade talupoegade kihi.

Nii muutus Bütsants VIII sajandi alguseks hoopis erinevaks riigiks sellest, millisena me teda nägime Justinianuse valitsemise ajal. Bütsantsi keisritele polnud säilinud ühte kolmandikugi neist maadest, mida oli vallanud Justinianus. Ülejäänud maad olid vallutanud araablased ja bulgaarlased. Kuid neiski maades, mida valitses Bütsantsi keiser, toimusid suured muutused. Slaavlased asustasid tunduva osa Bütsantsi maadest. Slaavlaste poolt asustatud maadel kujunes kogukondlik kord.

Slaavlased ei purustanud Bütsantsi keisririiki nõnda, nagu germaanlased ja teised barbarid olid purustanud Läänes Rooma keisririigi. Slaavlaste kolonisatsioon vastupidiselt uuendas ja tugevdas Bütsantsi. Slaavi vabad talupojad harrisid maad paremini kui sunniviisilised orjad ja koloonid ning andsid riigile rohkem vilja. Slaavi talupojad olid head sõdurid, sest et kaitstes riiki vaenlaste vastu võitlesid nad oma põldude ja kodude pärast. Slaavi kolonisatsiooni tõttu Bütsantsi keisririik tugevnes ja suutis edasi olla veelgi ligi tuhat aastat pärast seda, kui langes Lääne-Rooma riik.

§ 4. Bütsants VIII – IX sajandil.

Leon III ja araablaste pealetungi seismapanek. Araablaste sõjavägi tungis mitu korda kuni Konstantinoopolini. A. 717 piirasid araablased teda maa ja mere poolt. Keiser Leon III (717—741) organiseeris meisterlikult vastupanu. Konstantinoopoli sadam oli hiigelahelatega suletud. Araabia laevastik kannatas tugevasti nn. kreeka tule läbi (põlev vedelik, mida eriliste aparaatidega läbi toru välja heideti). Püsinud tulemusteta rohkem kui aasta Konstantinoopoli piiramisel ja kaotanud peaaegu kogu oma laevastiku, olid araablased sunnitud piiramise lõpetama. Ühtlasi pidid nad Bütsantsi riigi vallutamise kavatsusest loobuma. Kuid araablased tülitasisid vahetpidamatult Bütsantsi riiki idast. Peaaegu igal aastal korraldasid nad röövretki Väike-Aasiasse. Keisritel tuli pingutada kogu jõudu, et kaitsta väikeseks jäänud ja nõrgenenud riiki välisvaenlaste — araablaste ja buigaarlaste eest.

Riigi sõjaline kaitse muutus nüüd tähtsaimaks ülesandeks. Bütsantsi sõjavägi ei koosnenud ainuüksi vabadest talupoegadest. Et Bütsantsi sõjaväge suurendada, jagasid keisrid maid sõjameestele kohustuse eest teenida sõjaväes. Säärane maade jagamise viis meenutab frankide benefiitse. Suur-

maaomanikud olid kohustatud andma kindlaksmääratud arvu sõjamehi neist sõltuvate inimeste hulgast. Rahvastik oli koormatud ränkade maksudega sõjaväe ülalpidamiseks. Keisrid konfiskeerisid osa laialdastest kloostrite maadest ja jagasid need sõjameestele benefiitsidena.

Kloostrite maavaldus. Bütsantsi riigis olid suured maa-alad, kust riik ei saanud makse ega sõjamehi. Need olid kloostrite maad. Kloostrid olid suurimad maaomanikud riigis. Kloostrite arv kasvas kiiresti. Nad olid maksudest vabad. Astunud mungaseisusse, vabanes palju terveid mehi sõjaväeteenistusest. VIII sajandil oli munkade üldine arv Bütsantsi riigis vähemalt 100 000.

Et oma mõju ja sissetulekuid suurendada, soetasid kloostrid „imettegevaid“ pühapilte. Mungad püüdsid veenda pimedat rahvast, nagu suudaksid need pühapildid haigeid terveks teha ja elus õnne tuua. Pühapildid meelitasid juurde paljusid ebausklikke inimesi, kes rikastasid kloostreid oma annetustega.

Pilditüli. VIII sajandil alustas valitsus võitlust kloostrite maaomanduse vastu. Et õõnestada kloostrite mõjuvõimu, pidas ta ühtlasi võitlust pühapiltide austamise vastu. Seepärast kutsutakse kogu seda liikumist pilditüliks. Keiser Leon III alustas seda võitlust edikti väljaandmisega pühapiltide kummardamise vastu. Mungad hakkasid ägedalt vastu. Nad pöördusid abipalvega Rooma paavsti poole, kes astus välja pühapiltide kummardamise kaitseks ja põlustas keisri. Mungad ässitasid pühapiltide kaitseks välja astuma rumalaid rahvamasse. Munkade ässitusel tapsid rahvahulgad keisri ametnikke, kes tulid pühapilte kõrvaldama.

Otsustavat võitlust munkadega pidas Leon III poeg Konstantin V. Tema käsul heideti pühapildid ja pühakute säilmed kirikust välja ning võõbatj üle mosaiigid ja freskod, mis kujutasid pühakuid. Konstantin V sulges kloostrid ja keelas ära mungariüü kandmise. Kloostri hooned muudeti kasarmuteks ja arsenalideks. Kloostrite maad võõrandati ja jagati eluajaks kasutamiseks ilmikutele, kes kohustusid selle eest sõjaväes teenima. Niiviisi loodi suur hulk benefiitse, mille valdajad sõitusid valitsusest ja suurendasid riigi sõjalist võimsust.

Saavutanud oma peasihi, ruttasid keisrid munkadega leppima ja taastasid pühapiltide austamise. Kuid äravõetud maid nad kloostritele tagasi ei andnud.

Kloostrimaade äravõtmine laiendas sõjaväe ülalpidamiseks määratud maavaldust, talupoegadele aga ei andnud ta midagi.

Toomas Slaavlaste ülestõus. Vabad talupojad kannatasid oma vägevate naabrite — mõisnike anastuste all. Nimelt anastasid suurmaaomanikud talupoegade maad ja püüdsid vabad talupojad endi pärisorjadeks muuta. Palju kannatasid talupojad ka ülekohtu all ametnikkude poolt. Orjad ja koloonid suurtes mõisades olid endiselt üle koormatud tööga oma isandate kasuks. Riigis suurenesid alamrahva rahutused. 821. a. puhkes Väike-Aasias ülestõus, mida juhtis slaavlane *T o o m a s*. Ülestõus haaras peaaegu kogu Väike-Aasia. Ülestõusuga ühinesid vabad talupojad, samuti ka orjad ja koloonid, kes tõusid üles oma isandate vastu. Ülestõusnute poole läks üle laevastik. Toomas astus läbirääkimisse araablastega ja kindlustas endale nende kaasabi. Ta kuulutas end keisriks ja laskis enda pidulikult kroonida. Tema käsutuses olid suured sõjalised jõud ja ta piiras ümber Konstantinoopoli. Balkani poolsaare slaavi talupojad ühinesid Toomaga. Ainult bulgaarlaste abiga õnnestus Bütsantsi keisril ülestõusnuid võita. Toomas vangistati ja hukati, tema sõjaväe jäänused hävitati.

§ 5. Bütsants IX—XI sajandil.

Makedoonia dünastia aegsed sõjad. Bütsantsi sõjalised jõud tugevnesid vabade talupoegade sõjaväeteenistusse rakendamise ja kloostrite maaomandite jagamise tõttu. Makedoonia dünastia keisrite ajal (867—1056) õnnestus Bütsantsil araablastelt tagasi võita osa nende poolt vallutatud Süüriast ühes selle pealinna Antiokia. Kuid Bütsantsi ähvardas põhjast tugevnenud Bulgaaria. IX sajandil vallutas ta suurema osa Balkani poolsaarest. Bulgaaria khaanid hakkasid endid tsaarideks nimetama. Bütsants oli sunnitud Bulgaariale aastatribuuti maksma. Bulgaaria tsaar Simeon nimetas ennast bulgaarlaste ja

roomlaste (s. o. bütsantslaste) tsaariks ja kavatses vallutada Konstantinoopoli.

Võitluses Bulgaariaga kasutasid Bütsantsi keisrid Vene sõjalist abi. Kiievi-Venemaa kauples hoogsalt Bütsantsiga. Kiievi vürstid Oleg ja Igor korraldasid sõjakäike Konstantinoopoli ehk Tsargradi, nagu nimetati seda linna Venemaal, ja sõlmisid kreeklastega kaubalepinguid. Igori poeg Svjatoslav purustas Bulgaaria riigi, kuid tahtis kindlustada endale Doonau alamjooksu maid. Bütsantslastel õnnestus siiski Bulgaariast uus hädaohtlik naaber välja tõrjuda ja vallutada osa Bulgaaria riigist.

Julma võitlust bulgaarlastega pidas keiser Basileios II, keda hüüti Bulgaroktonoseks (Bulgaarlastetapjaks). Kord käskis ta 14 000 bulgaaria sõjavangi pimedaks teha ja saata nad oma kodumaale. Tal õnnestus Bulgaaria riik lõplikult võita ja ühendada see Bütsantsiga (XI sajandi alguses).

Suhted Venemaaga. Suhted Kiievi vürstidega kujunesid sõbralikuks ja kauplemine nendega andis Bütsantsile suu-
resti kasu. Igal kevadel läks Kiievist Konstantinoopoli suur kaubalaevade karavan. Saadeti müügile peamiselt neid saadusi, mida vene vürstid oma kaaskondadega olid kogunud allumismaksudena, nagu karusnahku, mett, vaha ja orje. Konstantinoopoli kaupmehed müütasid venelastele toredus-
esemeid, siidriiet, veine, relvi, kullast ja hõbedast ehteid ja kuivatatud lõunamaa puuvilja. Kaubandusliku suhtlemise tugevnemine Venega avas Bütsantsi riigile uued tuluallikad.

Sidemed Bütsantsi ja Vene vahel kindlustusid veel rohkem pärast seda, kui Kiievi vürst Vladimir oma kaaskonnaga võttis vastu ristiusu ja sundis ristiusku vastu võtma ka oma rahvast (988).

Kristlustamisega tahtis Vladimir oma võimu Venemaal kindlustada. Tal oli toetaja vägevate Bütsantsi keisrite näol,

kellega ta astus suguluslikku vahekorda, abielludes nende õe Annaga. Kuid ristiusu vastuvõtmine tähendas samal ajal ka Venemaale edusammu. Ühes ristiusuga tekkis Venemaal kirjaoskus.

Bütsantsist sai Venemaa slaavi tähestiku. See tähestik oli koostatud IX sajandil bütsantsi misjonäride Kyrillose ja Methodiose poolt ristiusu levitamise soodustamiseks lääneslaavlaste hulgas. Tähestik oli koostatud mõningate lisandustega kreeka tähestiku alusel. Seda tähestikku kasutati Venes paljude sajandite jooksul. Peeter I ajal lihtsustati teda mõnel määral ja lähendati ladina kirjale. Sel muudetud kujul kasutame seda praegugi.

Pärast ristiusu vastuvõtmist leidsid tee Bütsantsist Venesse mitte ainult jumalateenistuse-raamatud, vaid ka ajaloolised, samuti ka ilukirjanduslikud teosed. Kiievisse ja Novgorodi hakati ehitama kauneid kivikirikuid bütsantsi stiilis. Neid kaunistati rikkalikult mosaiikide ja freskodega.

Bütsants Makedoonia dünastia ajal. Saavutanud suurt edu välispoliitika alal, püüdsid Makedoonia dünastia keisrid igati oma võimu tähtsustada. Keisri õukonnas kujunes tore õuetseremoniaal. Keisrid korraldasid pidulikke välissaadikute vastuvõtte. Rikkalikult kaunistatud saali oli asetatud kuldtroon ja sellel istus keiser kullakoelistes riietes; trooni ümber seisid õukondlased. Trooni kõrval asetsesid kaks kullast lõvi, kes võisid suud avada ja sabaga peksta. Äkki kerkis troon üles ja kadus juuresolijate silmade eest. Siis laskus troon uuesti ja keiser ilmus uutes riietes, mis olid eelmistest veel toredamad. Seda kõike tehti selleks, et näidata keisri vägevust.

Bütsantsi pealinn Konstantinoopol oli tähtsaim kaubanduskeskus. Bütsantsi kaupmehed tõid Idamailt toredusesemeid. Nad sõitsid oma laevadega Vahemerel ja viisid neid kaupu ka Lääne-Euroopa riikidesse. Konstantinoopolis endas toimus elav kauplemine. Arenenud oli ka tööstus.

Hoolimata kogu sellest näilikust hiilgusest oli riigis siiski märgata languse tunnuseid.

Riigi lagunemine. Kuigi valitsus püüdis riigikaitse huvides säilitada talupoegade-sõjameeste talundeid, hävisid vabad talupojad, nende arvel aga kasvas suurmaapidamine. Suurnikud — *dynatoi* (s. o. võimsad) ahmisiid võlgade katteks talundid endi kätte, ostsid neid nälja-aastail poolmuidu kokku ja mõnikord võtsid koguni vägivallaga. Nad alistasiid endile vabad talupojad ja sunnisiid neid töötama koos sunnismaistega mõisapõldudel ning tasuma andameid. Suurmaaomanikud soetasid endile sõjaväesalku ja andsiid maatükke ka oma sõduritele. Üks Väike-Aasia suurnik võis välja saata kolmekümne tuhande mehe suuruse sõjaväe. Keisrid, eriti Basileios II Bulgaarlastetapja, võitlesiid igal viisil suurnikkude sõltumatuse vastu, kuid nende pingutused ei andnud tulemusi. Suurnikud rikkusiid keisri käskkirju, ilma et neid oleks karistatud. Väike-Aasia suurnikud tõtsiisid lõppeks keisritroonile endi keskelt Isaak Komnenose, Komnenoste dünastia rajaja.

Selle dünastia poliitika oli juhitud suurnikkude maapidamise huvides. Komnenoste dünastia keisrid hakkasiid andma suurnikkudele maid, mida asustasiid vabad talupojad. Talupojad pidiid nüüd orjama uusi omanikke, kes selle eest võtsiid endi kanda sõjaväeteenistuskohustused, saates keisri sõjaväkke relvastatud väesalku.

Niiviisi muutusiid vabad talupojad sunnismaisteks. Bütsantsis hakkas kehtima läänindust meenutav kord. Suurmaapidajate vägevus ja sõltumatus kasvas. Nende kätte koondusiid nii maa kui ka võim talupoegade üle ja sõjavägi. Selle tagajärjel riik nõrgenes ja hakkas lagunema üksikuiks sõltumatuiks feodaalseiks valdusiks. Suurnikkude rõhumine ja kõrged maksud kutsusiid alamrahva hulgas alatasa esile rahutusi.

Keisri võim oli, hoolimata välisest hiilgusest, ebakindel. Vähesed keisrid surid loomulikku surma. Kojarevolutsioone teostati Konstantinoopolis väga sageli. IV sajandi lõpust kuni Bütsantsi riigi langemiseni (1453. a.) valitses 109 keisrit. Neist säilitas ainult 34 võimu kuni oma surmani. Teised kas tapeti või kõrvaldati troonilt.

Riik nõrgenes ja tal läks üha raskemaks oma piire kaitsta. Nõrgestatud riik pidi taluma rea kaotusi. Põhja poolt ahistasid Bütsantsi petšeneegid. XI sajandil rajasid türgi suguharud Kesk-Aasias Türgi-Seldžuki riigi. Türklased vallutasid idas suured maa-alad. 1071. a. võitsid nad Bütsantsi sõjaväe ja vallutasid suurema osa Bütsantsi valdustest Väike-Aasias. Türklastele ei avaldanud mingit vastupanu Väike-Aasia talupojad, keda rõhusid rasked maksud ja koormised. Bütsants säilitas Väike-Aasias ainult rannikuala.

Kirikute eraldumine. Kuni XI sajandi keskpaigani polnud ristiusu kirik veel lõhenenud lääne- ja idakirikuks. Kuid Läänemaade kirikupea, s. o. paavsti ja Bütsantsi vaimulikude vahel leidsid alatasa aset kokkupõrked. Paavstid esitasid pretensioone kogu ristiusu kiriku valitsemise kohta. Kuid bütsantsi kirik allus keisrile, kes ei tahtnud sallida paavstide segamist oma asjadesse. Rooma ja Konstantinoopoli kirik põrkasid teineteisega kokku ka ristiusu levitamisel slaavi suguharude hulgas. Kumbki neist püüdis neid oma mõjuvõimule allutada. Peale selle oli Rooma ja Konstantinoopoli kirikul lahkarvamisi usundilistes ja kirikukommete küsimustes.

Viimaks a. 1054 arenes vastuolu kirikute lõpliku eraldumiseni. Läänemaade kirikut, mille juhiks oli paavst, hakati nimetama rooma-katoliku kirikuks, Hommiku-maa, bütsantsi kirikut aga õigeusu kirikuks. Kumbki neist kuulutas oma usu dogmad ainuõigeks ja põlustas teise kiriku.

Bütsantsi kultuur. Oma kultuuritaseme poolest seisis Bütsants Lääne-Euroopast märksa kõrgemal. Slaavlased, kes olid asunud keisririigi piiridesse, ei hävitanud tema vanaaegset kultuuri, nagu tegid seda germaanlased ja teised barbarid Läänemail. Rasketest sõdadest ja kaotustest hoolimata säilisid Bütsantsi riigis suured linnad ja jätkus elav kauplemine. Bütsantsi kaupmehed sõitsid kaugele idasse ja läände, mispärast Bütsantsis teati palju rohkem ümberkaudseist maist. Bütsantsis oli rohkem kirjaoskajaid ja haritud inimesi.

Haridus ja koolid olid Bütsantsis, nagu ka Lääne-Euroopas, peamiselt vaimuliku seisuse käes. Seepärast koosnes tollaegne kirjandus peamiselt vaimuliku sisuga raamatuid. Kuid bütsantslastel oli ka palju reisikirjeldusi. Justinianuse ajal koostas kaupmees Kosmas Indikopleustes (India-purjetaja) huvitava kirjelduse reisi üle Idamail. X sajandil koostas keiser Konstantin Porphyrogenetos Bütsantsi riigi ja naabermaade kirjelduse. Selles teoses on huvitavaid andmeid Venemaa üle. Bütsantsis tunti suurt huvi ajaloo vastu. On säilinud palju ajaloolisi teoseid bütsantsi autoreilt. VI sajandil koostas tuntud ajaloolane Prokopios Justinianuse sõdade ajaloo ja kirjutas raamatu Justinianuse valitsemise üle. Aleksios Komnenose tütar Anna kirjutas oma isa valitsemise ajaloo.

XI sajandil asutati Konstantinoopolisse kõrgeim kool, kus õpiti antiikset ja kristlikku kirjandust, kuid ka õigusteadust. See kool pidi ette valmistama õpetajaid, kohtunikke ja riigiametnikke.

Bütsantsis õitses ka kunst. Bütsantsi arhitektid oskasid ehitada ilusaid losse ja ümmarguste kuplitega kirikuid, mis olid rikkalikult kaunistatud freskode ja mosaiikidega. Bütsantsi maalikunstile oli omane eriline pidulikkus. Maaliti pikaks venitatud figuuridega pühakuid ja valjude, tumedate

paletega ning suurte silmadega keisreid ja keisrinnasid. Kunst taotles inimeses usundilise tundmuse äratamist ja aukartuse sisendamist keisri võimu vastu. Kuid bütsantsi kunstnikud kaunistasid ehitisi ka elavate ning eredate loomi, taimi, pidustusi ja jahipidamisi kujutavate piltidega.

Bütsantsi kultuur avaldas suurt mõju naabermaadele, eriti Ida-Euroopa maadele.

Nendesse maadesse tungis bütsantsi kultuur koos ristiusuga. Bütsantsi ristiusu levitajad tõid naabermaadesse kirjaoskuse. Nad tõlkisid bütsantsi raamatuid kohalikesse keeltesse ja soodustasid niiviisi rahvusliku kultuuri arengut.

Bütsantsi kultuur avaldas suurt mõju mitte üksnes Venemaale, vaid ka Armeeniale, Gruusiale, Bulgaariale ja Serbiale.

Rbl. —.80

A
15702

i2242 1968